

ŽELJKO KARAULA

UDK: 37.091(497.5Grubišno Polje)"1918/1941"
Izvorni znanstveni članak / Original Scientific Paper
Rukopis prihvaćen za tisak: 16. 1. 2019.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/yrvqgqtk159>

Politička povijest Grubišnog Polja između dva svjetska rata (1918.–1941.)

Sažetak

U ovom radu prikazuje se razvoj političkih stranaka i opis političke atmosfere u Grubišnom Polju između dva svjetska rata. Raspadom Austro-Ugarske i stvaranjem jugoslavenske države 1918. godine neke stare političke stranke nastavile su svoje djelovanje u novim prilikama, ali su nastajale i nove političke stranke. U Grubišnom Polju kao izrazito multietničkom gradiću u kojem su većinu stanovništva činili Hrvati i Srbi te u manjem broju Mađari i Česi, artikuliranje njihovih političkih interesa i opredjeljenja bilo je vrlo slojevito. Kod hrvatskog stanovništva vrlo brzo uzima primat Hrvatska (pučka) seljačka stranka braće Radića, sa svojom seljačkom i republikanskom političkom sastavnicom i ideologijom, koju je zadržala do sloma Kraljevine Jugoslavije, dok je srpsko stanovništvo bilo podijeljeno u svom političkom odabiru. U početku je njihovo opredjeljenje bilo na strani Pribičevićeve Demokratske stranke (kasnije Samostalne demokratske stranke) da bi se usložnjavanjem političke situacije u državi (posebno zbog nerješavanja hrvatskog pitanja, ali i nagomilanih socijalnih i društvenih problema) njihove političke preferencije okrenule prema režimskim strankama s unitarističkim programom – Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS) te Stojadinovićeva Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ). Svaka od ovih političkih organizacija stvarala je svoje društvene, socijalne i sportske organizacije u kojima je njihova ideologija bila važnija od rada tih organizacija. Dvije nacionalne zajednice – hrvatska i srpska – bile su dobro integrirane u tamošnju društvenu zajednicu i bez većih antagonizama i sukoba se odvijalo politički život. Ipak na marginama

političkog života možemo pratiti začetke ekstremnih ideologija poput ustaškog pokreta, ustrojavanje četničkog udruženja i polako uzdizanje komunističkog pokreta i njegove ideologije. Ove do tada marginalne skupine u političkom smislu preuzet će političku pozornicu izbijanjem Drugog svjetskog rata u Kraljevini Jugoslaviji. U istraživanju se koristila izvorna arhivska građa iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu i Državnog arhiva u Bjelovaru, sekundarna literatura te nacionalni i regionalni tisak.

Ključne riječi: četnici, društveni život, Grubišno Polje, Hrvatska seljačka stranka, Jugoslavenska radikalna stranka, komunizam, politički život, Samostalna demokratska stranka, ustaše.

1. Grubišnopoljski kraj u novoj jugoslavenskoj državi (1918.–1941.)

Nakon Austro-ugarskog vojnog i političkog sloma Hrvatski sabor je 29. listopada 1918. g. na temelju hrvatskog državnog prava razriješio sve državnopravne odnose između Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i Kraljevine Ugarske, odnosno Carvine Austrije te prenio sva ovlaštenja na Narodno vijeće kao vrhovni organ novoosnovane privremene Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Počele su pripreme hrvatskih elita za ujedinjenjem Države SHS sa Srbijom i Crnom Gorom. Inicijativu u procesu ujedinjena preuzima vođa Hrvatsko-srpske koalicije Svetozar Pribičević, pristaša integralne unitarističke jugoslavenske ideje, kojega srpska vlada smatra najpodobnijim čovjekom za provedbu ujedinjenja, te su tako propale sve mogućnosti da se eventualno u novu državu uđe na pravednijoj i ravnopravnoj osnovi. Dana 1. prosinca 1918. u Beogradu proglašeno je ujedinjenje i osnivanje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Iako to iz početka nije bilo vidljivo, u novoj višenacionalnoj i višereligijskoj državi ostalo je neriješeno niz temeljnih problema, npr. neriješeno nacionalno pitanje, centralistička vlast umjesto federalizma i demokracije uvodi gospodarsko i financijsko „favoriziranje“ Srbije na štetu ostalih, nesrpskih zemalja. Zapravo Hrvatska je prvoprosinačkim aktom „izgubila svoj povijesni identitet.“¹ U Grubišnom Polju među mještanima i političkim strankama vlada različitost mišljenja o novoj državi. Pristaše Pribičevićeve buduće Demokratske stranke „na sva usta hvale novu državu“, dok su pristaše HPSS-a rezerviraniji i sa sve više nepovjerenja gledaju kako dinastija Karadorđevića misli urediti novu državu. Da je to tako pokazuju upravo događaji koji su slijedili nedugo nakon ujedinjenja.²

¹ Detaljnije: Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije (1918.–1991.) – hrvatski pogled*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1998.

² Za razdoblje Prvog svjetskog rata u Grubišnom Polju vidi: Željko KARAULA, Područje Grubišnog Polja u Prvom svjetskom ratu i poraću, *Cris*, Vol XIX, br. 1., 2017., str. 103-108.

2. Grubišno Polje i okolica u seljačkim nemirima 1920. godine

U novoj državi je nakon rasformiranja županija (1922.–1925.) Grubišno Polje postalo dijelom velike Osiječke oblasti. Osječka oblast sadržavala je kotare Bjelovar, Brod, Daruvar, Donji Miholjac, Đakovo, Đurđevac, Garešnicu, Grubišno Polje, Koprivnicu, Kutinu, Našice, Novu Gradišku, Novsku, Osijek, Pakrac, Požegu itd.³ Prema popisu stanovništva iz 1921. g. bilo je u općini Grubišno Polje ukupno 7.396 stanovnika. Od toga Hrvata i Srba 5.375, Čehoslovaka 1.075, Mađara 804, Nijemaca 97, Židova 39 i 11 Talijana. Iako popis nije dijelio Hrvate od Srba, već ih je prema tadašnjem standardu popisa stanovništva stavljao u isti stupac, možemo odrediti broj Hrvata i Srba na osnovu popisa vjeroispovjesti. S obzirom da je pravoslavaca bilo 3.977 to možemo smatrati brojem Srba, te ostatak brojem Hrvata, dakle njih 1.398. Cijeli kotar Grubišno Polje imao je ukupno 22.854 stanovnika (s Ivanovim Selom i Velikim Grdevcem), od toga 11.887 katolika, 10.756 pravoslavaca, 121 evangelika i 70 Židova. Služeći se istom gore spomenutom metodologijom kao i za mjesto Grubišno Polje ispada da je na području kotara bilo 10.756 Srba, 7.011 Hrvata, 2.423 Čehoslovaka, 2.111 Mađara, 370 Nijemaca, 14 Talijana, dok je 105 osoba bilo nepoznato po maternjem jeziku (odnosno nacionalnosti).⁴

Tijekom 1919. godine u Hrvatskoj, osobito u njezinu sjeverozapadnom dijelu, izbijali su seljački nemiri prouzročeni trajnim nezadovoljstvom novom državom – oličenoj u srbijanskoj monarhiji Karadorđevića i obilježenom centralizmom – a potaknuti neposrednim povodima od skupoće svih životnih potreština, izmjene novca u omjeru jedan naspram četiri u korist nove valute – dinara, a na štetu krunne, dotadašnjeg novca u dijelovima nove države koji su do ujedinjenja bili pod Austro-Ugarskom, oduzimanja dvadeset posto vrijednosti žigosanih kruna u pograničnim krajevima kako bi se umanjio učinak pritjecanja toga novca iz susjedne Mađarske, do problema vezanih uz agrarnu reformu te prisiljavanja na izvršenje vojne obveze.⁵ U ovim krajevima rano nakon osnivanja nove države dolazi do protesta protiv režima. Odluka vlade da su tijela lokalne samouprave (npr. općinska poglavarstva) i prije sazivanja Ustavotvorne skupštine (izbori su trebali biti održani 28. studenoga 1920.) dužna položiti prisegu kralju i monarhiji, izazvala je u Hrvatskoj val prosvjeda i neposlušna, te je tako i općinski odbor u Ivanovom Selu početkom lipnja 1919. odbio položiti prisegu kralju s obrazloženjem: „da je poslije provedbe

³ *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 114.

⁴ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine*, Državna štamparija, Sarajevo, 1932., str. 252-253.

⁵ Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.–1935.*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 109-112.

Konstituante pripravan položiti prisegu za svakog kralja i svaki ustav, koji tada bude određen.“⁶

Prema službenom izvješću nemiri su počeli 2. rujna 1920. u mjestu Veliki Grđevac (kotar Grubišno Polje). Povod za seljačku pobunu u kotarevima grubišnoplj-skom, garešničkom i bjelovarskom bilo je žigosanje stoke radi njezina registriranja za vojne potrebe i rekviriranje zaprega potrebnih za privremenu upotrebu u vojnim vježbama. Sam čin žigosanja stoke seljaci su primili kao označavanje novog vlasnika, jer i kad kupuju i prodaju stoku na sajmu žig označava obavljenu transakciju.⁷ Istog dana velika grupa seljaka u Velikom Grđevcu napala je općinskog činovnika, koji je teško ranjen, a arhiva je spaljena. U tijeku noći u Veliki Grđevac stiže žandarmerijski kapetan Janko Miličić koji je uspio skupiti dio snaga iz obližnjih stanica, te je zaražio pomoć koja je stogla tek kasnije kada je iz Zagreba upućeno u Bjelovar 62 žandara sa dva časnika iz pripreme škole.⁸ Dana 3. rujna nemiri su nastavljeni, ali je županijski tajnik Marjanović uspio primiriti seljake te je prikupio njihove pritužbe. Međutim, idućeg dana 4. rujna došlo je do velikog seljačkog okupljanja, došli su seljaci u masama „oboružani sjekirama, vilama i ponekom lovačkom puškom“ iz Rače i Ivanovog Sela iz solidarnosti jer su znali da će se oduzimanje stoke nastaviti i u njihovim selima. Napadnuti su Miličićevi žandari, njih 15, pri čemu su dvojica od njih ranjena, ostali su pobjegli, a kapetan Miličić „stigao je u Bjelovar presvučen u seljačko ruho“.⁹ U sukobu ubijen je jedan seljak, a više seljaka je ranjeno. Istog dana seljaci su napali

⁶ JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj*, n. dj., str. 26.

⁷ Vjenceslav HEROUT u svom djelu *Grđevačka buna i Juro Valečić*, Umag, 2010. tvrdi da je pravi razlog pobune i nemira, navodeći izvješće bana Matka Laginje, bilo oduzimanje konja. To potvrđuju i spisi sa suđenja pobunjenim seljacima u Bjelovaru gdje stoji: „Prema odredbi Kraljevske kotarske oblasti u Grubišnom Polju od 31. kolovoza 1920. imala je općina Veliki Grđevac staviti osam jahaćih konja s priborom i pratiocem u Velikom Grđevcu dne 2. rujna 1920. Tog dana došlo je već do prvog otpora od strane sakupljene mase i seljaštva u Velikom Grđevcu.“ Vidi u: Državni arhiv Bjelovar (DAB), Savo VELAGIĆ, *Pregled razvitka, političkih organizacija, organa, vlasti i lokalnih oružanih jedinica u vrijeme revolucije u općini Grubišno Polje, Bjelovar, 1966.*, 2. (rukopis). Ovo Heroutovo djelo najiscrpnije donosi tekuća zbivanja u Velikom Grđevcu tada, a autor je još 1979. intervjuirao mnoge od sudionika pobune. Međutim autor u knjizi odriče svako sudjelovanje u pobuni i nemirima ulogu HPSS-u. Herout spominje da su problemi oko žigosanja stoke počeli već u kolovozu 1920. kada je tom postupku prigovorio seljak Ivan Ditrich iz Ivanova Sela, pri čemu je bio kažnjen bez suđenja na 14 dana zatvora. Njegov slučaj je iznio na sudu dr. Ante Adžija, kada je pokrenuta istraga i protiv Ditricha i protiv časnika koji su ga kaznili. Međutim, sud nije kaznio časnike jer su „postupali po srbijanskim vojnim zakonima“.

⁸ Bogumil HRABAK, *Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919. i 1920. godine*, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, br. 10, 1973., str. 54.

⁹ HEROUT, n. dj., 23. Vidi: Ferdo ČULINOVIĆ, *Odjeci Oktobra*, Izdavačko poduzeće „27. srpanj“, Zagreb, 1957., str. 127.

i žandarmerijsku stanicu u Garešnici, pri čemu su poginula tri seljaka, a prekinuta je i na cijeloj pruzi od Bjelovara do Grubišnog Polja telegrafska i telefonska veza.¹⁰ Tijekom noći od 4./5. rujna razoružani su žandari u Čazmi, a u Grubišnom Polju također su seljačke mase razoružale žandare te potom upale u prostorije Kotarske uprave i općinskog poglavarstva. Dana 5. rujna odred od 30 žandara dolazi u Veliki Grđevac i uspostavlja red, ali je oko 14 sati narod u Ivanovom Selu počeo također da razoružava žandare. Seljački pokret i nemiri su se počeli širiti prema bjelovarskom području, a zatim i na Varaždinsku i Zagrebačku županiju. Dana 8. rujna žandarmerija je u Velikom Grđevcu uhitila 45 osoba, a „Slobodni dom“ donosi vijest da je opozvan s dužnosti predstojnik grubišnopoljskog kotara Pajo Georgijević.¹¹

Herout dalje navodi kako je prema seljacima izvršena brutalna odmazda, neki su pretučeni i mučeni, a u Bjelovaru se našlo više od stotinu zatvorenih seljaka.¹² Na intervenciju (pismo) pripadnika HPSS-a Jure Valečića iz Maslenjače, a u njegovo ime, banu Matku Laginji se žalio dr. Vlatko Maček predstavkom od 9. rujna 1920. g. gdje je detaljno opisao pojedinosti koje mu je dostavio Valečić, o zlostavljanju seljaka grubišnopoljskog kraja od strane žandara.¹³ Vladajući demokrati odnosno njihov zastupnik u Narodnoj skupštini Većeslav Wilder (izabran na izborima 1920. u Bjelovarsko-križevačkoj županiji) nastojao je smanjiti razmjere pobune prebacujući krivnju na političke protivnike. „Da u ovim bunama prevladava politička tendencija, dokazuje i to, što su bundžije iz Ivanovog Sela tražile u Grubišnom Polju Hrvata dr. Baričevića, da ga ubiju jer je demokrata (...) naprotiv frankovac Adžija i radićevac Vedriš, druga dva advokata, mogli su mirno da šeću kroz rulju. (...) Sada se u Grubišnom Polju vodi pod direktivom Adžije i Vedriša u glavnom istraga tko je dobio batina od oružnika (...) i u tom smeru imade velikog pretjerivanja.“¹⁴

Nema sumnje da su glavni razlozi ovakvih nemira i pobune hrvatskih seljaka bili odraz isrpljujućeg ratnog i poratnog razdoblja. Rastao je i izraziti protumilitarizam,

¹⁰ HRABAK, n. dj., str. 54.

¹¹ HRABAK, n. dj., str. 54.

¹² HEROUT, n. dj., str. 41.

¹³ Bosiljka, JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.–1935.*, Zagreb, 2002., str. 109-110. Prema tom pismu nakon bune bilo je pretučeno 80 do 100 seljaka koji su dobili, kako koji, 15, 20, pa čak i 25 batina. Jedan sluga u mlinu, po nacionalnosti Crnogorac, dobio je 150 batina. Valečić piše da je jedan seljak od batina umro. Seljake je zlostavljao i kot. predstojnik Pajo Georgijević, čupajući im brkove. Nakon toga je provedena istraga, te su Georgijević i neki žandari suspendirani i premješteni, ali stvarnu kaznu nisu dobili. Repovi te pobune i ogorčenost kod seljaka prema žandarskom nasilju održavali su se i nekoliko mjeseci kasnije kada je npr. napadnut žandar Mihajlo Čulo iz žandarmerijske stanice Garešnica. Naime Čulo je zatražio dopust da posjeti mjesto Uljanik radi nekih privatnih poslova, ali je međutim napadnut u mjestu Hrastovac od lokalnih seljaka drvenim kolcima 20. 12. 1920. godine pri čemu je zadobio lakše ozljede. Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 206, Žandarmerijska stanica Garešnica – napad na žandara, 20. XII. 1920.

¹⁴ Gdje je glavno zlo kod nemira, *Riječ*, br. 202., 7. X. 1920., str. 1.

jer seljaci nisu željeli naći se opet u uniformi, sada kraljevske srpske vojske. Nezadovoljstvo hrvatskih seljaka provođenjem agrarne reforme, nacionalno-političko nezadovoljstvo novom državom, širenje boljševičkih ideja, sve je to imalo odraza na tamošnju društvenu i političku klimu. Međutim, dosta činjenica govori da je sama pobuna, iako je nastala spontano, postupno dobivala politički značaj u okviru Radićeve politike stvaranja „hrvatske seljačke republike“ i njegovog otpora beogradskom centralizmu i monarhizmu.¹⁵ Stoga su, kada se pobuna već zahuktala, neki članovi središnjeg odbora HPSS-a počeli uvoditi vlastite organe vlasti i pripremali se za proglašenje „seljačke republike“. Hrabak piše da je upravo kotar Grubišno Polje bio utvrda u kojoj su se „radićevci dobro utvrdili već tijekom 1919. godine“,¹⁶ sa čim se slaže i Herout.¹⁷ No, to su bili posve sporadični slučajevi, pobuna je u suštini ostala stihijska i neorganizirana. Međutim, vodstvo HPSS nije se trudilo da odbaci razne optužbe kako je zapravo ono potaklo nemire, to prije jer je u predizbornoj kampanji nastojalo da privuče seljačke mase ukazujući na stradanje seljaka u pobunjeničkim kotarevima i predstavljajući se kao zaštitnica i predstavnica tih masa.

3. Politički život u grubišnopoljskom kraju 1920-ih godina

Na sudskom procesu protiv Stjepana Radića 1920. g. jedan od njegovih branitelja bio je i dr. Ante Adžija, tadašnji prvak grubišnopoljskog HPSS-a, uz dr. Đuru Häuslera (Križevci) i dr. Stjepana Ortnera (Zagreb).¹⁸ Radić je iz zatvora izašao dan prije izbora abolicijom kralja Aleksandra. Njegov odvjetnik dr. Adžija na tim je parlamentarnim izborima 28. studenoga 1920. g. izabran za narodnog zastupnika HPSS-a u Virovitičkoj županiji.¹⁹ U Bjelovarsko-križevačkom okrugu na izborima 1920., u kojem se nalazio i grubišnopoljski kotar, trijumfirala je lista HPSS-a koja je osvojila svih 11 mandata.²⁰

¹⁵ Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1970., str. 195. Gligorijević navodi „nema sumnje da je pobuna seljaka u Hrvatskoj bila podstaknuta pre svega aktivnošću KPJ i HPSS.“ Potrebno je spomenuti da se Stjepan Radić za vrijeme pobuna nalazio u zatvoru, odnosno da je pred sudbenim stolom u Zagrebu 4. kolovoza 1920. bio osuđen na dvije godine i šest mjeseci zatvora. Vidi: Ivan MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1990., str. 60. O sudjelovanju HPSS-a u pobuni vidi i: Bosiljka JANJATOVIĆ, Izvještaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920. godine, *Časopis za savremenu povijest*, br. 1., 1992., str. 261.

¹⁶ HRABAK, n. dj., str. 52.

¹⁷ HEROUT, n. dj., str. 18-19.

¹⁸ Bosiljka JANJATOVIĆ, Državne uze, post i samica: suđenje Stjepanu Radiću 1920. godine, *Časopis za savremenu povijest*, br. 1, 1997., str. 108.

¹⁹ Ivo PERIĆ, *Vlatko Maček – politički portret*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 69. Ukupno su u Virovitičkoj županiji izabrana tri kandidata HPSS-a, uz dr. Adžiju, Ivan Bartolović i Mijo Čapo.

²⁰ Izbori za Konstituantu, *Nezavisnost*, br. 49., 4. XII. 1920., str. 1.

Nakon pobjede u banskoj Hrvatskoj, HPSS mijenja ime u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) te njeni zastupnici ne sudjeluju u radu beogradske Narodne skupštine. Naime, u očekivanju da će Skupština potvrditi monarhijski oblik vladavine i centralizam, Radić inicira izradu Ustava neutralne seljačke republike Hrvatske i zalaže se za uspostavu konfederacije kao uređenja zemlje. U tim napetim danima kada Beograd iščekuje proglašenje hrvatske nezavisnosti dr. Adžija djeluje na toj platformi HRSS-a te obilazi članstvo stranke. Na tajnom sastanku 1. ožujka 1921. g. u Garešnici u kući seljaka Miška Bastalića dr. Adžija agitira: „Svi se moramo dobro organizirati i za 5. ožujka spremi da budemo pripralni jer od tada nećemo da primamo nikakvih kraljevih odredaba, dosta smo pametni da možemo sami sobom upravljati.“²¹ Akcija dr. Adžije nije bila jedina, prema izvješću 2. bataljuna IV. žandarmerijske brigade iz Bjelovara u mjestu Velika Dapčevica u kući mlinara „Sabo“ sastalo se 200 osoba, očito pristaša HRSS-a, koji su donijeli rezoluciju da ako im se silom nametne Ustav „da će oni uzeti upravu u svoje ruke“ i da će osnovati svoja vlastita vijeća koja će donositi odluke.²² Dr. Adžija je kao izabrani zastupnik, i inače vrlo aktivan član lokalnog grubišnopoljskog vodstva HRSS-a, često pisao u „Slobodnom domu“ ne samo o lokalnim grubišnopoljskim prilikama, već i o nacionalnoj politici HRSS-a pri čemu je iskazivao narasle ambicije. Tako sredinom 1922. g. kritizira navode Jaše Prodanovića, vođe srbijanskih republikanaca da je on svojedobno nudio savez Radiću, a da ga je ovaj odbio. I Prodanović, piše Adžija, usprkos deklarativnom republikanizmu prodaje „narodno jedinstvo“, a to HRSS ne može prihvatiti. „Srbski političari, bili oni monarhistični ili republikanski, spadali oni u ma koju stranku, gledaju svoj spas u državnom jedinstvu, a to znači u jedinstvu srbskom. (...) dočim smo mi hrvatski republikanci konfederalisti (...)“ svi složni na tom Radićevom programu i putu.²³ Sličan je bio članak pod naslovom „Ozbiljni časovi“ gdje dr. Adžija piše da hrvatski narod traži ujedinjen u Hrvatski blok priznanje hrvatske države na „neprijepornom hrvatskom političkom teritoriju sa potpunom unutarnjom samostalnošću“, a tek onda će se stvarati konfederalna zajednica sa Srbijom i to putem „saveznog ugovora (...) jer ovako dalje napred ne ide“.²⁴

Pred parlamentarne izbore 1923. godine HRSS je održala niz skupova i na grubišnopoljskom području. Dr. Adžija organizirao je krajem siječnja iste godine skupove u Grubišnom Polju i okolici. Tako je ispred stotinjak pristaša HRSS-a u kući

²¹ HDA, fond 1353, Građanske stranke i društva, in. br. 24, Podaci o dr. Adžiji – Žand. stanica Garešnica, 2. III. 1921.

²² HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, kut. 6, in. br. 365, Izvještaj o političkom stanju u kotaru Grubišno Polje, 2. II. 1921.

²³ Ante Adžija, Stjepan Radić i srbijanski republikanci, *Slobodni dom*, br. 31, 30. VII. 1922., str. 5.

²⁴ Ante Adžija, Ozbiljni časovi, *Slobodni dom*, br. 49, 3. XII. 1922., str. 2.

Nikole Magličića u Garešnici dr. Adžija govorio nazočnima o dotadašnjem programu i radu zastupnika HRSS-a.²⁵ Veliki skupovi HRSS-a održani su u Velikim Zdencima 28. siječnja i Garešnici 16. veljače 1923. g. Na oba skupa došlo je oko 3000 pristaša stranke. Izvjestitelji su napisali da je skup u Garešnici bio „veličanstven“ zato što je na njemu bilo 3000 pristaša HRSS-a, a od toga broja 2000 „ženskog svijeta“, i zato „što su ga vodili seljaci sami koji nisu narodni zastupnici“. Na njemu je Andrija Perović iz Ladislava govorio o mirotnovnoj politici HRSS-a, a Mžik, Čeh iz Velikih Zdenaca, o češkom ustanku husita u XV. stoljeću. U kulturnom djelu programa nastupio je ženski tamburaški zbor iz Kajgane koji je otpjevao pjesmu *Još Hrvatska ni propala*, a zatim tamburaški zbor iz Tomašice.²⁶ Ni skup u Velikim Zdencima nije zaostao po tom pitanju. Dopisnik „Doma“ dr. Adžija naglasio je da se ovdje dogodilo „pravo seljačko republikansko slavlje do sada prvi puta nikad nevidjeno u ovom možda najnaprednijem dijelu Hrvatske, gdje je prije bila kula mađarska, a onda koalicionaška.“ Izredalo se uz dr. Adžiju još 14 govornika pri čemu je Pero Bogdan, seljak iz Trnovitice rekao: „Nalazimo se sada u slobodnoj tamnici u kojoj nema sunca. Sunce će nam sinuti 18. ožujka, kad ovu tamnicu probijemo gumenim kuglicama.“²⁷

Na izborima 1923. Bjelovarsko-križevački izborni okrug, gdje se nalazio kotar Grubišno Polje, ukupno je birano osam zastupnika u parlament. Tijesnu pobjedu u grubišnopoljskom kotaru odnijela je HRSS s 2.422 glasa ili 48,07%, dok se ispod nje nalazila lista Pribičevićeve Demokratske stranke s 2.276 glasova ili 45,80%. Radikalna stranka osvojila je tek 217 glasova ili 4,40%, što je značilo ipak iskorak pred izborima održanim 1920. kada su radikali osvojili samo 13 glasova. Pravaši su osvojili tek 37 glasova. Božić pravilno konstatira da su kao i na izborima 1920. godine Hrvati uglavnom glasovali za HRSS, a Srbi za DS. Slično je bilo i u okolnim kotarevima poput Bjelovara ili Garešnice. Ukupno je u Bjelovarsko-križevačkom kotaru HRSS osvojila sedam zastupnika (Mijo Stuparić, Josip Čizmeković, Franjo Rafaj, Martin Crnčić, Tomo Jalžabetić, Fran Škrinjar, Luka Medač), a DS jednog (dr. Većeslav Vilder). U pravilu u svim kotarevima toga izbornog okruga HRSS je bila na prvom mjestu, a DS na drugom.²⁸

Pogledajmo neke od rezultata na mjesnoj razini u kotaru Grubišno Polje. U Gru-

²⁵ Franko MIROŠEVIĆ, HRSS na parlamentarnim izborima 1920. i 1923. u Kraljevini SHS u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, *Zbornik 110 godina Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 2015., str. 250.

²⁶ MIROŠEVIĆ, HRSS na parlamentarnim izborima..., n. dj., str. 248.

²⁷ Ante Adžija, Sjajna skupština HRSS u Velikim Zdencima, *Slobodni dom*, br. 5., 2. II. 1923., str. 5.

²⁸ *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, Beograd, 1924., str. 86; Sofija BOŽIĆ, *Srbi u Hrvatskoj i jugoslovenska država 1918.–1929.*, Beograd, 2015., str. 415. Što se tiče samog naselja Grubišno Polje od 752 birača koji su pristupili glasovanju njih 476 je opredjelilo za HRSS, 211 za DS, a samo 55 za radikale. Vidi: HRSS na izborima dne 18. ožujka 1923., *Božićnica*, Zagreb, 1923., str. 85.

bišnom Polju od 752 izašlih birača njih 476 glasovalo je za HRSS, 211 za demokrate, 55 za radikale, osam glasova za HSP, te dva glasa za „pučkaše“. U Ivanovom Selu bila je slična situacija, listu HRSS je biralo 351 glasač, 207 je bio za demokrate, osam za Radikalnu stranku, te samo po jedan glas za pravaše i tri glasa za „pučkaše“. Pribičevićeva lista (DS) većinu glasova je dobila uglavnom u srpskim selima poput Velike Peratovice (489 od ukupno 584 izašlih birača), Zrinske (337 od 447 izašlih birača) ili u Turčević-Polju (279 od 426 izašlih birača).²⁹

Nakon velike pobjede Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) na skupštinskim izborima 1923., kada se snaga HRSS-a širi izvan granica banske Hrvatske na Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu, dolazi do daljnje opstrukcije beogradske Narodne skupštine s Radićeve strane. Pašićevi radikali uspijevaju sastaviti novu vladu, ali nemaju pravu parlamentarnu većinu te kod njih raste napetost i nervoza. Zbog toga se pojavljuju prijetnje Hrvatskoj, pažljivo plasirane u medije i preko raznih brošura, odsijecanjem (amputacijom) Hrvatske na crti Virovotica, Grubišno Polje, Sisak, Karlovac, Bakar, Rijeka (tzv. Pašićeva linija).³⁰ Slijede Radićevi napadaji na Pašića, jer je nastavio Pribičevićevu batinašku politiku i ustavne odredbe o diobi Hrvatske na četiri oblasti.

Nakon Radićevog govora na zagrebačkom Borongaju (15. IV. 1923.) u kojem je optužio kraljicu Mariju, kraljevu suprugu za luksuz usporedivši je s gospodom Pompadur, Pašićeva vlada je pripremala njegovo uhićenje te Radić bježi u inozemstvo. Istovremeno republikanska ideologija HRSS-a se širi kotarevima Grubišno Polje i Garešnica te se u selima Tomašici, Kajgani, Kapelici „vijore republikanske zastave“, posvećuje se kapelica u selu Kajgana sa zastavama „Vjera u Boga i seljačka sloga“, na državni blagdan dan rođenja kralja Petra nije izvršeno „blagodarenje“ ni u jednoj katoličkoj crkvi, dok su trgovine i radnje bile otvorene, skupljaju se milodari „za Radićevu propagandu“ itd. Radi tih događaja te zbog niza „uvreda Veličanstva“, žandari uhićuju mnoge seljake i kažnjavaju ih zatvorskim ili novčanim kaznama.³¹

Do razlaza između Stjepana Radića i dr. Ante Adžije dolazi krajem 1924. godine kada se on zajedno s viđenijim ljudima stranke i zastupnicima HRSS-a poput Rudolfa Horvata, Tome Jalžabetića, Stjepana Ortnera, Ilije Martinovića i Franje Vrtara suprostavlja Radićevoj odluci da se HRSS učlani u rusku Seljačku internacionalu. Osim

²⁹ HDA, fond 1364, Grupa XXIII, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 120, Skupštinski izbori Grubišno Polje, godina 1923.

³⁰ Vidi: Vatroslav-Slavko CIHLAR, *Hrvatsko pitanje i amputacija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1928; Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinstvo u 20. stoljeću*, Golden marketing – Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 144.

³¹ HDA, fond 1353, Grupa VI, Građanske stranke i društva, in. br. 68, Žandarmerijska stanica Garešnica – izvještaj, 13. X. 1923. tako je npr. seljak Ivan Rakolić zato što je skupljao novac za Radića i HRSS kažnjen sa 14 dana zatvora i 500 din globe.

toga poteza koji je HRSS povezivao s komunizmom, Adžija je smatrao da sada režim ima pokriće da se okomi na HRSS što se uistinu i dogodilo kada su krajem prosinca 1924. godine *Obznana* i Zakon o zaštiti države primijenjeni i na HRSS. Skupina disidenata se sastajala u Horvatovoj kući raspravljajući da li će ovim potezom HRSS biti uništen i da li treba osnovati „nezavisnu HRSS“.³² Nakon povratka iz SSSR-a Radić je pretpostavljao da će se pojedini pripadnici stranke, njegovi dojučerašnji suradnici, prisiljeni strahom od režimskih progona pasivizirati i povući iz političkog života ili okrenuti protiv njegove politike, reagirao je tako da je te stranačke disidente udaljio od vodstva stranke. Na Jalžabetića, Adžiju, Horvata i njihovu skupinu okomio se po Radićevom nalogu i Maček, optužujući ih za kukavičluk zbog toga jer nisu više željeli biti nominirani kao zastupnički kandidati HRSS-a.³³ Od tada se dr. Adžija povlači iz stranačkog života i posvećuje profesionalnoj karijeri.

Nakon razlaza s dr. Adžijom, vodstvo HSS-a odlučilo je stvoriti čvršće konture svoje stranke u Grubišnom Polju, posebno pred parlamentarne izbore, te je početkom 1925. službeno osnovan općinski odbor stranke. Prije toga su općinske organizacije HSS-a postojale samo u Velikim Zdencima i Ivanovom Selu. Mjesne organizacije postojale su u Velikoj Barni, Gornjoj Rašenici i Poljanima. Kako stoji u elaboratu komunističkih vlasti poslije rata „sjedišta mjesnih organizacija HSS-a bila su najjača uporišta stranke na terenu, ali se njen utjecaj preko istaknutijih pojedinaca proširivao i na ostala sela.“ Također u nastavku elaborata slijedi da je politiku HSS-a na grubišnopoljskom području slijedilo oko 80% hrvatskog stanovništva i jedan manji dio srpskog. Što se tiče češke nacionalne manjine, „koja je prilično brojna“, jedan njen dio pripadao je HSS-u, drugi SDS-u, a kasnije se dio pridružio i JRZ-u. U razdoblju nakon odstupanja dr. Adžije neformalno vodstvo stranke preuzima Mijo Smolčić, zemljoradnik, koji će posebno nakon osnivanja kotarskog odbora stranke 1935. pojačano, u okviru hrvatskog seljačkog pokreta, zajedno s ostalima u vodstvu kotarskog ogranka HSS-a, raditi na čvršćem ustrojstvu mjesnih i općinskih organizacija HSS-a, te na njihovom omasovljavanju te stvaranju novih organizacija HSS-a.³⁴ Jačanje HSS-a na grubišnopoljskom području posebno se konsolidira Radićevim priznavanjem monarhije i Vidovodanskog ustava te prelaskom u vlast stvaranjem vlade Pašić-Radić (P-R vlada). Stoga vlastima u tom prijelaznom razdoblju više nije

³² Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Trnoviti životni put đurđevačkog političara Tome Jalžabetića, *Đurđevački zbornik*, Đurđevac, 1996., str. 262; Rudolf HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, Zagreb, 1943., str. 17; *Seljačke novine*, 16. I. 1925., str. 1-2.

³³ Ivo PERIĆ, *Stjepan Radić 1871.–1928.*, Dom i svijet, Zagreb, 2003., str. 410.

³⁴ HDA, fond 1561, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske (SDS RSUP SRH), šif. 01.17., Elaborat o građanskim stankama na području Pakraca, Daruvara i Grubišnog Polja, str. 81.

odgovaralo da HSS i njegovi zastupnici budu maltretirani. Stoga ne čudi promptno reagiranje ministra Maksimovića od 10. travnja 1925. g. da se ispita da li je zastupnik HSS-a Miško Račan iz Velikih Zdenaca na jednom zboru bio napadnut i maltretiran od strane određenih osoba. Povjerenik općine Veliki Zdenci javlja u Beograd da je osobno razgovarao s Račanom koji mu nije ništa rekao o „incidentu“.³⁵

Na izborima 8. veljače 1925. u kotaru Grubišno Polje trijumfirali su Pribičevićevi samostalni demokrati (nositelj Većeslav Vilder) koji su od ukupno 5.214 glasova dobili 3.114. ili 59,70%, a HRSS (nositelj Josip Čizmeković) 1.967 glasova ili 37,80%, dok su disidenti HRSS-a (Stjepan Uroić) dobili samo 62 glasa, HSP 22 glasa, demokrati 35, a Savez zemljoradnika 17 glasova.³⁶

S obzirom da se politička situacija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca brzo mijenjala, vlade su zbog toga bile nestabilne, uskoro su uslijedili novi izbori za Narodnu skupštinu. Izbori su provedeni 11. rujna 1927. g. i donijeli su skoro identične izborne rezultate prošlih izbora 1925. g. kako u Bjelovarsko-križevačkom okrugu, tako i na području grubišnopoljskog kotara. Od biranih osam zastupnika u izbornom okrugu HSS-a (odnosno Narodna seljačka stranka) osvojila je sedam, a samostalni demokrati jednog zastupnika, Većeslav Vilder je opet dobio većinu glasova u Grubišnom Polju.³⁷

Prema elaboratu komunističkih vlasti, koji je nastao poslije Drugog svjetskog rata, samostalci su bili prilično jaki u grubišnopoljskom kraju sve do 1931. godine. Iako stranka nije imala stranačke forume, kotarske i općinske odbore na tom području, na njemu su djelovali pojedinci kao stranački prvaci. Cijela organizacija stranke bila je vezana za kotarski odbor SDS-a u Bjelovaru. Njezin utjecaj na srpsko stanovništvo je bio jak, a i na dio Čeha, posebice stoga jer je zastupnik te stranke u ovom kotaru bio Čeh Većeslav Vilder, novinar koji je živio u Zagrebu, ali je često agitirao na ovom području. Osim Vildera u lokalnoj organizaciji SDS-a isticao se Vojo Dragaš, zemljoradnik iz Velikih Zdenaca. U Grubišnom Polju bili su aktivni na promicanju samostalne politike i Milan Bosanac, brijač i Dimitar Bata, seljak. Osim njih u Gornjoj Rašenici isticali su se Ilija Kovačević i Milan Preradović. Svi su oni, kada su ustaše preuzeli vlast u zemlji, uhićeni i likvidirani, većinom u logoru Jadovno. Utjecaj stranke bio je dosta velik među srpskom omladinom „te naprednijim radnicima i seljacima“ zato su na izborima u dvadesetim godinama postizali značajne

³⁵ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 1058., Održanje zbora zastupnika Miška Račana, 11. IV. 1925.

³⁶ *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 8. februara 1925. godine*, Beograd, 1926., str. 80.; Bjelovarsko-križevački okrug, *Vreme*, br. 1133, str. 13. II. 1925., str. 3.

³⁷ Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Izdavačko kul.-historijsko društvo „Hrvatski rodoljub“, Zagreb, 1942., str. 356.

izborne rezultate.³⁸ U 30-im godinama komunisti Daruvara održavali su stalnu vezu s komunistima u kotaru *Grubišno Polje*, upravo preko društva SDS-a „Seljačko kolo“ i to u samom Grubišnom Polju, a zatim u selima Gornjoj Rašenici i Velikoj Barni.³⁹

4. Radnički i komunistički pokret na području Grubišnog Polja do 1941. godine

Veći zamah radničkog pokreta u Hrvatskoj događa se krajem 19. stoljeća. Radnici se okupljaju na proslavama obilježavanja 1. svibnja, a prva radnička stranka u Hrvatskoj – Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije (SDSHS) – bila je osnovana 1894. godine. Osim toga razvija se i sindikalno udruživanje radništva. U središtima kojima je Grubišno Polje gravitiralo do 1918. godine, radnički pokret je bio dovoljno razvijen, poput Bjelovara ili Daruvara gdje su radnici bili organizirani u svojim strukovnim udruženjima. Tako je u Bjelovaru bilo organizirano 160 radnika, najviše u Udruženju trgovačkih namještenika (1910. g.), a u Daruvaru 109 radnika.⁴⁰ Na grubišnopoljskom području tada nisu postojali neki industrijski pogoni te tu radništva nije ni bilo. Usprkos tomu socijalisti su nastojali pokriti svako područje, te je organizacija Socijaldemokratske stranke osnovana u Grubišnom Polju 1920. godine, ali je njeno postojanje bilo kratkotrajno.

Naime, početak osnivanja Socijaldemokratske stranke u Grubišnom Polju poklopio se s raskolom u radničkom i socijalističkom pokretu. Nakon listopadske revolucije u Rusiji dolazi do rascijepa unutar radničkog pokreta na socijaldemokratsko (reformističko) i komunističko (revolucionarno) krilo. Stoga, kada su vlasti odobrile socijaldemokratima da održe skupštinu u Grubišnom Polju 7. svibnja 1920. godine, na njoj su preuzeli primat komunisti. Kako izvještava veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije: „Na skupštini nije održan ni dnevni red, nego je zaključen prelaz u komuniste i držani su govori kojim se je huškalo i razdraživalo na mržnju i prezir prema pojedinih staleža, naročito svećenstva te propagirala klasna borba do skrajnosti.“⁴¹ Nakon skupštine donesena je odluka o prijelazu te organizacije u članstvo SRPJ (k). Glavni organizator ovog prevrata bio je radnički aktivist iz Daruvara Ivan Muker (inače je daruvarska partijska organizacija bila zadužena za Grubišno Polje),

³⁸ HDA, fond 1561, SDS RSUP SRH, šifr. 01.17, Elaborat o građanskim strankama na području Pakraca, Daruvara i Grubišnog Polja, str. 97-98.

³⁹ Zdravko KRNIĆ, Prilog izučavanju društveno-političkih prilika u Slavoniji pred aprilski rat 1941. godine, *Zbornik Historijski institut Slavonije*, 6, 1968., str. 16.

⁴⁰ Vilim BUKŠEG, *Izveštaj o radničkom strukovnom pokretu u Hrvatskoj i Slavoniji od 1911. do 1913. godine*, Nakladom Medjustrukovnog vijeća, Zagreb, 1914., str. 27; Vitomir KORAĆ, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, II., Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, Zagreb, 1930., str. 112.

⁴¹ Dragiša JOVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1918.–1929.*, CDISIB, Slavonski Brod, 1985., str. 116.

koji je 28. ožujka 1920. g. na jednom sastanku u Grubišnom Polju svojom agitacijom i utjecajem omogućio taj prijelaz.

Odmah nakon skupštine vlasti su zabranile bilo kakvu aktivnost SKPJ (k) u Grubišnom Polju, a dogodi li se bilo kakvi nastavak rada vlasti će je „zaprečiti oružanom silom.“⁴² Ta zabrana i nerazvijenost radništva na grubišnopoljskom području doprinijela je tomu da ni na općinskim izborima 1920., te parlamentarnim 1923. i 1925. lista SRPJ (k) nije ni sudjelovala. Prvi put su se komunistički kandidati ovdje pojavili na izborima 1927. godine. U kotaru Grubišno Polje kandidat je bio Stjepan Vodopija, seljak iz Cugovca, a zamjenik Mato Škrba, također seljak iz Cugovca. Rezultati su bili posve porazni, u kotaru Grubišno Polje (Bjelovarsko-križevački okrug) KPJ je dobila svega četiri glasa ili 0.1% glasova, čemu je bio razlog i nepostojanje radničke baze, ali i teror režima.⁴³

Komunistička organizacija u Grubišnom Polju bila je do šestosiječanjskog režima partijski vezana za Okružni komitet KPJ Bjelovar. Za vrijeme šestosiječanjskog režima djelovanje KPJ na ovom području nije primijećeno, što je djelomično vezano i za raspad komunističke partije u Bjelovaru.⁴⁴ Kada je nakon atentata na kralja Aleksandra režim bio prisiljen na postepeno popuštanje, godine 1937. ponovo se osniva OK KPJ Bjelovar te su komunisti Grubišnog Polja opet bili vezani za taj organ sve do 1942. godine kada pripadaju pod OK KPH Virovitica gdje ostaju do kraja Drugog svjetskog rata.

Radničke klase na području Grubišnog Polja nije bilo, odnosno s obzirom na socijalnu strukturu stanovništva činili su neznatni udio. Ipak na grubišnopoljskom području počinju djelovati neki sindikati, poput podružnice Saveza industrijsko-zanatskih radnika koja se osniva sredinom 1937. godine.⁴⁵ Zbog objektivne političke situacije javno djelovanje radnika bilo je moguće samo socijaldemokratima koji su imali vodstvo radničkih komora, ali i vodstvo reformističkih sindikata Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ). U Grubišnom Polju kratkotrajno djeluje i URSSJ sa svojom podružnicom, ali vlasti je ukidaju. U njoj su također djelovali neki komunisti.⁴⁶ Svi izvještaji Kotarskog načelstva Grubišnog Polja od 1935. do 1937. ne pokazuju značajnu komunističku aktivnost na tom području.⁴⁷ Jedinu donekle značajniju akciju manjeg obima komunisti iz Grubišnog Polja su proveli

⁴² JOVIĆ, n. dj., str.117.

⁴³ JOVIĆ, n. dj., str. 248-249.

⁴⁴ Mile KONJEVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.–1941.*, HISB, Slavonski Brod, 1981., str. 75.

⁴⁵ KONJEVIĆ, n. dj., str. 161.

⁴⁶ Josip CAZI, *Na političkoj liniji KPJ – Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije i rad komunista u njemu*, Radničke novine, Zagreb, 1980., str. 591.

⁴⁷ KONJEVIĆ, n. dj., str. 239.

kada su šumski radnici na prostoru Brzaje, Sibenika i Cremušine 1936. godine stupili u štrajk tražeći od poslodavaca povišenje nadnica. Međutim broj radnika je bio malen, bilo su to uglavnom sezonski radnici koji su radili na sječi šume preko zime, stoga od toga nije bilo neke veće koristi. Najveće korist je bila što se tako angažirao i kasnije postao član KPH-a Mojica Birta-Zec iz Cremušine, koji je u mladosti bio šumski radnik.⁴⁸

Začeci organiziranog rada komunista na grubišnopoljskom području mogu se pratiti tek od kraja 1937. godine kada su u Velikom Grđevcu Matija Krog, postolar, i Viktor Kelemen, remenar, stvorili malu komunističku organizacija od devet suradnika te osnovali legalnu Stranku radnog naroda (SRN). Preko njih su bjelovarski komunisti uspostavili vezu s Velikom Barnom i Grubišnim Poljem. Prva veće aktivnost grubišnopoljskih komunista odigravala se u okviru kulturno-prosvjetnog društva „Seljačko kolo“ koje je vodio Tihomir Prodanović, gdje je najviše bila angažirana omladina koja je simpatizirala s komunističkim idejama. „Kolo“ je imalo vrlo dobru pokretnu knjižnicu s „naprednim djelima poput M. Gorkog, E. Zole, J. Londona“ te puno podružnica u okolici od Velike i Male Brane do Malog i Velikog Grđevca. Jedan od omladinaca u „Kolu“ bio je Veljko Kovačević,⁴⁹ odvjetnički službenik, koji je u Gornjoj Rašenici organizirao ogranak „Kola“ s 30 članova potpuno na komunističkim osnovama. Neki pojedinci pokušali su djelovati i na međunarodnoj pozornici slijedeći komunističke ideale. U to vrijeme zabilježen je odlazak Steve Majcena iz Grubišnog Polja u španjolski građanski rat.⁵⁰ Značajan uspjeh komunisti su postigli početkom 1938. godine djelomičnim organiziranjem štrajka u grubišnopoljskom poduzeću „Paromlin, kružne peći i pilane“ (23. ožujka), ali je štrajk uskoro bio slomljen.⁵¹

Početkom jeseni 1939. na područje Grubišnog Polja dolazi iz OK KPH-a Bjelovar Kasim Čehajić Turčin s ciljem da osnuje partijsku organizaciju. Čehajić je uspio te su osnovane sljedeće organizacije: Grubišno Polje – sekretar Nikola Kopčinović Slavuj, Gornja Rašenica – sekretar Veljko Kovačević, Velika Barna – sekretar Tomo Ćutić, Mala Barna – sekretar Nikola Ranisavljević, Mali Zdenci – sekretar Pero Vrzić, Veliki

⁴⁸ Državni arhiv Bjelovar (HRDABJ), Savo VELAGIĆ, *Pregled razvitka, političkih organizacija, organa, vlasti i lokalnih oružanih jedinica u vrijeme revolucije u općini Grubišno Polje*, Bjelovar, 1966., str. 3-4. (rukopis).

⁴⁹ Veljko Kovačević (12. XII. 1920.–19. XII. 1941.) rođen je u Gornjoj Rašenici. Završio nižu gimnaziju u Grub. Polju te se zaposlio kao pisar u odvjetničkoj kancelariji. Za člana SKOJ-a primljen 1938., u članstvo KPJ 1939., a za člana Kotarskog komiteta KPH Grubišno Polje 1940. godine gdje obavlja dužnost organizacijskog sekretara. Za vrijeme NDH-a nekoliko puta je uhićen i zatvaran, te 19. XII. 1941. pogubljen na Vojnoviću u Bjelovaru.

⁵⁰ KONJEVIĆ, n.dj., str. 244.

⁵¹ KONJEVIĆ, n. dj., str. 368.

Grđevac – sekretar Matija Krog. No, OK KPH-a Bjelovar želio je jaču aktivnost grubišnopoljskih komunista te traži da se iz Beograda uputi na „teren“ Branko Kljajić⁵² (primljen 1939. u KPJ na beogradskom Pravnom fakultetu), student prava iz Grubišnog Polja. Dana 15. ožujak 1940. u njegovoj kući održano je partijsko savjetovanje sa članovima i kandidatima KP s područja kotara (njih 26) te je riješeno da Kljajić rukovodi partijskom organizacijom do osnivanja kotarskog komiteta. Naputci za osnivanje Kotarskog komiteta KPH-a Grubišno Polje došli su kada je sredinom 1940. u Markovićevom mlinu kraj Bjelovara održana okružna partijska konferencija, na kojoj je ispred CK KPH-a bio Rade Končar.⁵³ Konačno u rujnu 1940. Komitet je i osnovan u ovom sastavu: Branko Kljajić, sekretar, Veljko Kovačević, org. sekretar, a članovi su bili Nikola Kopčinović, Vlado Koudela i Jendo Nikl. Novi Kotarski komitet nastavio je s daljnim osnivanjem partijskih organizacija u selima: Cremušini, Djakovcu, Maloj Peratovici, Lončarici, Orlovcu i Gakovu. Pred početak rada bilo je osnovano njih 12, no, one su bile vrlo male s 2-3 člana. Ukupno je u kotaru bilo 26 članova, čiji je nacionalni sastav bio: 14 Srba, 3 Hrvata, 7 Čeha i 2 Mađara. Po socijalnom sastavu većinom su bili zemljoradnici i radnici, tek nekoliko intelektualaca i jedan službenik.⁵⁴

Veliki dio grubišnopoljskih komunista bili su vrlo mladi te nisu posve poznavali marksističke doktrine, te je B. Kljajić za njih u okviru „Kola“ organizirao tečajeve, ali i donosio na čitanje „Historiju SKP (b)“, „Proleter“, „Srp i čekić“, „Politički vjesnik“ i ostale novine komunističke i socijalističke provenijencije. Posebno je bio koristan u okviru „Seljačkog kola“ kino-projektor kojega su komunisti rado koristili za okupljanje ljudi i širenje svojih ideja. O tome izvještava kotarsko načelstvo u Grubišnom Polju kabinet bana Banovine Hrvatske 2. prosinca 1940. da vodstvo „Seljačkog kola“ koje je naklonjeno komunizmu pod vodstvom studenta prava Branka Kljajića prikazuje filmove različitog sadržaja „čime štetno mogu djelovati po opće državne interese i trebalo bi im onemogućiti dobavu filmova“. Također se predlaže da Škola narodnog zdravlja u Zagrebu prestane s dobavom filmova „Seljačkom kolu“ na području ovog kotara.⁵⁵

Događaje od 27. ožujka 1941. pa do napada Njemačke na Kraljevinu Jugoslaviju i njen raspad grubišnopoljski komunisti su dočekali posve nepripremljeno iznenade-

⁵² Branko Kljajić (30. XI. 1919. – ljeto 1941.), rođen je u Grubišnom Polju. Član SKOJ-a i KPJ od 1939. godine. Sudjelovao na studentskim demonstracijama u Beogradu, gdje je uhićen i mučen na policiji. Od rujna 1940. sekretar Kotarskog komiteta KPH-a Grubišno Polje. Uhićen 26. IV. 1941. i odveden u logor „Danicu“, a zatim u logor „Jadovno“ gdje je pogubljen.

⁵³ *Prilozi za izučavanje historije KPH kotara Bjelovar 1919.–1952.*, Kotarski komitet SKH Bjelovar, Bjelovar, 1959., str. 32.

⁵⁴ KONJEVIĆ, n. dj., str. 292.

⁵⁵ HDA, fond 1359, Teror vladajućeg režima, Grupa XVI, Inv. br. 1020, Branko Kljajić student prava iz Grubišnog Polja – prikazivanje filmova, 2. XII. 1940.

ni događajima. Posljednju komunističku akciju rasturanja letaka „čisto komunističke sadržine“ u Velikom Grđevcu i Grubišnom Polju (4 komada letaka) izveli su u noći 2. na 3. travnja 1941., očito komunistički omladinci, pri čemu je kot. načelstvo u Grubišnom Polju obavijestilo bansku vlast o pronadenim lecima te da „se prema posljednjim izvidima nije moglo utvrditi ko je ove letke rasturao, pa će se dalje po zakonu postupiti (...)“.⁵⁶

5. Razdoblje šestosiječanjske diktature u Grubišnopoljskom kotaru (1929.–1935.)

Jugoslavenski politički život snažno je pogođen uvođenjem monarhističke diktature. Kralj Aleksandar je proklamacijom od 6. siječnja 1929. godine objavio svoju osobnu vlast u državi kojom je kontrolirao vladu i ministre, donosio zakone, postavljao državne činovnike, davao vojne činove, proglašavao amnestiju i pomilovanja, objavljivao rat i zaključivao mir. Sam kralj nije podlijegao odgovornosti, njegova ličnost je bila neprikosnovenjena. Program šestosiječanjskog režima bio je nacionalna i državna unifikacija u „jugoslavenskom duhu“, a njegove mjere bile su sračunate na suzbijanje bilo kakvih tendencija suprotnih tom programu. *Zakon o zaštiti javne bezbednosti* od 6. siječnja 1929. dokinuo je politički pluralizam zabranom djelovanja političkih stranaka koje idu za promjenom poretka ili nose „plemensko“ ili „vjersko“ obilježje. Istodobno je ojačano političko pravosuđe kada je osnovan Državni sud za zaštitu države pri Kasacionom sudu u Beogradu (8. I. 1929.) koji je omogućio režimu da lako uskraćuje i krši prava građana, osobito pravo na pravično suđenje. Saznanje da kraljev apsolutizam ne znači korak ka kompromisu sa vodstvom SDK-a i HSS-a, već obrnuto, pooštrenje kursa državnog unitarizma, brisanje nacionalnih identiteta, nedemokratski i često nasilni postupci, opredijelilo je Mačeka i vodstvo HSS-a na pasivan otpor režimu monarhizma.⁵⁷ U uvjetima zabrane političkih stranaka u Hrvatskoj pokazuju se pojedinačni oblici protesta i otpora monarhističkom režimu, pa tako i na grubišnopoljskom području. Tako su seljaci Franjo Lovasić i Antun Žunac iz Velikog Grđevca 12. prosinca 1931. g. pronosili glas mjestom „da će se umjesto jugoslavenske uskoro biti postavljena srpska zastava“ pri čemu je Lovasić i napisao tekst letka pod imenom „Braćo i prijatelji“ u kojem se poziva hrvatski narod da se osvijesti i urazumi: „Vidite oni nas hoće uništiti, hoće s nama gospodariti, hoće nas posve utamaniti, a opet pitam zašto? Zato što podnašamo više tereta nego oni, zato što smo kulturniji i nesebičniji, zato što smo im pružili bratsku ruku da ne pate (...), zato što nismo nasilni kao oni, zato braćo oni hoće da nas izbrišu sa vlastitog

⁵⁶ Građa za historiju NOP u Slavoniji, knjiga 1., Slavonski Brod, 1962., str. 1.

⁵⁷ Ljubo BOBAN, *Maček i politika HSS 1928.–1941.*, I., Liber, Zagreb, 1974., str 41-45.

našeg imanja. Pitam vas jesu li to braća, jesu li to tzv. osloboditelji? A koga su oni oslobodili (...)?“⁵⁸

Na takve akcije režim je brzo reagirao i provodio istrage i kažnjavanja. Također i na reakcije gospodarskog karaktera koje su u sebi imale neku prosvjednu notu režim je gledao s nelagodom i također zabranjivao. Tako je mjesna organizacija Saveza hrvatskih obrtnika u Garešnici u prosincu 1929. na čelu s dr. Dragutinom Novoselom i dr. Perom Hrvatinićem nastojala prosvjedovati jer su obrtnici previše oporezovani, ali protestna skupština je zabranjena. No, inicijatori prosvjeda ipak su se sastali u pisarni dr. Novosela i „sačinili predstavku“ te je ona po delegaciji odnesena u Financijsku direkciju u Zagreb. Vlasti su reagirale te je protiv spomenutih podignuta tužba kod državnog tužiteljstva u Bjelovaru. Slično je bilo i u slučaju Josipa Sitaraša, strojobravara iz Grubišnog Polja koji je također govorio da je previše oporezovan, da ne može više da to podnese te da će otići „u Beograd do Njegova Veličanstva Kralja i zahtijevati da on ove sadašnje nevaljale zakone dokine“ inače će otići u inozemstvo. I on je prijavljen da je prekršio Zakon o zaštiti države.⁵⁹ Bilo je i širenje lažnih vijesti kada je npr. Đuro Gradijan iz Velike Peratovice tvrdio da će ovaj dio države do Drine pripasti Mađarskoj, jer je tak navodno od ranije dogovoreno s Habsburgovcima, te da će se u rat zbog svojih interesa uplesti i Italija.⁶⁰

No takvi postupci su u počecima diktature bili posve rijetki. Uglavnom stoji konstatacija kotarskog načelstva u Garešnici od 2. prosinca 1929. da se „politički život na teritoriju ovoga sreza iza manifesta Njeg. Veličan. Kralja od 6. januara nalazi u potpunom zastoju“ no i daljnje konstatacije, kako stoji u izvješću, kako je narod ovog kraja prilično „veselo prihvatio“ sadašnje stanje, možemo ipak sumnjati, posebno što se već u istom izvješću pojavljuju niz slučajeva „uvrede Veličanstva“ koji su sankcionirani poput slučaja Ivana Špehara iz Kaniške Ive koji je u pijanom stanju rekao: „J (...) mu Kralja Aleksandra i Kralja Petra i njihovu upravu“. ⁶¹ Sličan izvještaj pojavljuje se u veljači 1930. za područje Grubišnog Polja, u kojemu se ističe „da lica koja su se prije bavila politikom posve su zamukla i drže se rezervirano“. Komuni-

⁵⁸ HDA, fond 145, Savska banovina – Odjel za državnu zaštitu (SB-ODZ), kut. 33, 4/1932., Lovašić Franjo i ostali – širenje glasina.

⁵⁹ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 1923, Kotarsko načelstvo Grubišno Polje o izjavama Sitaraš Josipa protiv zakona o zaštiti države, 11. III. 1930.

⁶⁰ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 1938, Kotarsko načelstvo u Grubišnom Polju javlja banskoj upravi o širenju lažnih vijesti Gradijan Đure iz Vel. Peratovice, 21. VII. 1930.

⁶¹ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 1374, Generalni izvještaj o stanju uprave za mjesec studeni 1929. – kotar Garešnica. Slično je govorio i Đuro Toth iz Velikog Grđevca protiv kojeg je također pokrenuta optužnica zbog „uvrede Veličanstva“. HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 2021, Kotarsko načelstvo u Grubišnom Polju u hapšenju Đure Totha zbog uvrede kralja, 12. V. 1930.

stičke akcije na području kotara nema, jer nema ni komunista, dok se svaki stranac koji prolazi ili se zadržava pažljivo motri od organa reda, da bi se zaključilo da „s obzirom na plemensku pripadnost vlada korektna snošljivost“.⁶²

Vrlo zanimljivo pismo pod naslovom „Moja izjava“ pisana negdje krajem 1929. ili tu blizu, sačuvala se u ostavštini I. N. Jemeršića, a trebalo je biti poslano tjedniku „Hrvatska straža“, ali pismo nije objavljeno, jer možda nije ni poslano. Uglavnom Jemeršić u pismu tvrdi da u posljednje vrijeme kod njega dolaze „stariji i mladi znanci“, da su ga posjetili i neki visoki zvaničnici Ministarstva pravde iz Beograda i svi oni traže na osnovu njegovog utjecaja u narodu da se izjasni o sadašnjoj situaciji. Pismo je vrlo slojevito pisano, ali dosta jasno. U njemu Jemeršić vraćajući se u prošlost piše da su on i zastupnici Hrvatske Starčevićeve stranke u svoje doba branili Hrvatsku te joj kopali temelj i gradili zid, a „krov na taj naš zid stavila je Kraljevina Srbija.“ Nakon što je dao priznanje Srbiji da je dovršila zadaću ujedinjenja, Jemeršić pažljivo gradi ostatak pisma. Dalje stoji da su Srbi, Hrvati i Slovenci državljani Jugoslavije i da „se možemo nazivati Jugoslavenima“, ali kao narodi možemo biti „samo Hrvati, samo Srbi, samo Slovenci“. Dalje piše Jemeršić da „naša zajednička zgrada i ponosita država Jugoslavija, prkosi najmoćnijim burama i olujama“ te da Hrvati, Srbi i Slovenci moraju biti jaki, a „sprem vani samo kano jedinstveni i zbijeni državljani Jugoslavije“.⁶³ Kao što se vidi iz priloženog Jemeršić nije mogao pristati na nikakvu unitarizaciju i politiku koju je provodilo šestosiječanjski režim, ali je očito smatrao da jugoslavenski narodi trebaju naći zajednički interes za „modus vivendi“ u zajedničkoj državi ne odričući se vlastitih identiteta.

Godine 1930. Grubišno Polje posjećuje ban Savske banovine dr. Josip Šilović, pri čemu je obišao sve urede općine i razgovarao s načelnikom i dužnosnicima te gospodarstvenicima. Posjetio je i župnu crkvu gdje ga je dočekaio i pozdravio župnik Pudjak.⁶⁴ Iste godine u Grubišnom Polju su se nalazila tri odvjetnička ureda dr. Ante Adžije, dr. Ivana Vedriša i dr. Luke Zlošila, prva dva su bila oporbenjaci, dok je treći bio uz šestosiječanjski režim.⁶⁵

Izvori govore da su u to vrijeme na području kotara počela otpuštanja ljudi koji su se u proteklom razdoblju istaknuli kao pristaše HSS-a: „Ove godine počelo je

⁶² HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 1827, Dvomjesečni izvještaj o stanju javne uprave i političkoj situaciji – kotar Grubišno Polje, 28. II. 1930.

⁶³ Franjo FRNTIĆ, Vjenceslav, HEROUT, *Vila bilogorska*, Ogranak Matice hrvatske Grubišno Polje, Grubišno Polje, 1995., str. 126-128. Pismo je našao u arhivu Samostana sv. Vinka u Grubišnom Polju Vjenceslav Herout te ga je većim dijelom prenio u ovoj knjižici.

⁶⁴ *Spomenica župe u Grubišnom Polju*, 1930. (preslik u posjedu autora).

⁶⁵ Ilija PEJIĆ, *Čitaonice u Grubišnom Polju: kulturni život Grubišnog Polja od razvojačenja 1871. do kraja Drugog svjetskog rata 1945.*, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU Bjelovar, Bjelovar, 2014., str. 104.

namještati Ministarstvo prosvjete učitelje nekatolike na mjesta, ne samo gdje nema dovoljan broj nekatoličke djece, nego i na škole gdje su učitelji orguljaši. Tako je i ovdje bio otpušten iz službe Mišo Sabolek, radi istaknutijeg držanja radićevskog, a na njegovo mjesto namješten neki Jovanović pravoslavac, koji je uzeo stan orguljašev.⁶⁶ Osim toga kotarska uprava na čelu s općinskim načelnikom L. Eršegom vodila je pravnu bitku s „Hrvatskom čitaonicom“ oko njenog rapuštanja pri čemu se koristi i političkim „argumentima“. Tako se naime u dopisu Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine od 25. svibnja 1931. navodi da je maltene svo vodstvo Čitaonice (dr. I. Vedriš, dr. J. Šošarić, M. Majer, R. Gabler, S. Svatoš, Lj. Šustek, R. Vostrel) „žestoki radićevci kojoj stranci za sigurno i danas naginju samo to javno ne govore. Nikada pa ni danas nijesu bili pristaše narodnog jedinstva već hrvatski separatiste koji nikoga i ničeg drugač ne priznaju osim Hrvatsva.“⁶⁷

Šestosiječanski režim bio je 1931. prisiljen na „restauraciju“ ustavnog i parlamentarnog života sa ciljem stvaranja utiska u narodu i među vanjskim političkim krugovima o prestanku političkog bespravlja i izvanrednog stanja u zemlji. Režim je bio prisiljen da djeluje zbog teškog ekonomskog stanja i privlačenje stranog kapitala koji je izbjegavao nestabilne zemlje. Zbog toga je donesen Oktroirani ustav iste godine (3. IX. 1931.) i proklamirani izbori za 8. studenoga 1931. godine za Narodnu skupštinu. No, bilo je posve jasno da je Ustavom samo prikriven kraljev apsolutizam te da se u suštini ništa nije promijenilo, te da se kurs nacionalnog unitarizma i državnog centralizma nastavlja, samo sada u „novom ruhu“. Oktroirani ustav obećavao je popuštanje dotadanjeg policijskog terora, ali su mnoge zabrane i dalje ostale. To je došlo do izražaja na parlamentarnim izborima kada je vladina stranka morala pobijediti.

Režim je osnovao tzv. „dvorsku stranku“ – Jugoslavensku radikalno seljačku demokraciju (JRSD) na čelu s predsjednikom vlade generalom Petrom Živkovićem. Koliki je bio pritisak prema biračima da se na izbore izade, govori podatak da je P. Živković svakom glasaču uputio osobno pismo s pozivom da 8. studenoga izade na izbore, te su i na grubišnopoljskom području seoske starješine predavale ta pisma

⁶⁶ *Spomenica župe u Grubišnom Polju*, 1930. (preslik u posjedu autora).

⁶⁷ PEJIĆ, *Čitaonice u Grubišnom Polju*, n. dj., str. 78. Pejić navodi da u istom dopisu stoji i ova formulacija: „da velika većina pučanstva u Grubišnom Polju je srpskog plemena i samo mjesto imade srpski karakter“. Popis stanovništva iz 1931. godine nije iskazivao nacionalnost već samo vjeroispovjest. Tako je u kotaru Grubišno Polje (Grubišno Polje, Veliki Grđevac, Ivanovo Selo) živjelo 24.179 stanovnika od toga 12.776 katolika te 11.211 pravoslavaca. Sama općina imala je 7.852 stanovnika od toga 4.178 pravoslavnih i 3.604 katolika. Iako je srpsko stanovništvo činilo većinu, to je u biti bila viševjerska i višenacionalna sredina. Više u: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga II., Državna štamparija, Beograd, 1938., str. 87.

svakom glasaču. Nakon određenih nedoumica oporba na čelu s Mačekom i SDK odlučila je izbore bojkotirati jer izborni zakon nije omogućavao slobodne izbore te je „novo stanje diktatura u novom obliku.“⁶⁸ Režim nije odustajao i izbori su provedeni uz mjere predostrožnosti. Tako je od Okružnog inspektorata Savske banovine došla obavijest da će u svrhu osiguranja provedbe izbora žandarmerijska stanica u Velikom Grdevcu biti pojačana sa četiri žandara, a žan. stanica u Grubišnom Polju s dva žandara. Po potrebi trebalo je također pojedina glasačka mjesta osigurati i općinskim redarima.⁶⁹ U cijeloj zemlji bila je postavljena samo jedna lista, vladina, a u kotaru Grubišno Polje listu JRSD-a je predvodio Nikola Sokolović. Prema izbornim rezultatima u Grubišnom Polju vladina lista dobiva 535 glasova, a u cijelom kotaru 4.100 glasova. U kotaru Garešnica formalno su bila tri kandidata na istoj JRSD listi (Milivoj Stepanov, Karlo Herceg, Vasilije Dragaš) od kojih je M. Stepanov donio najviše glasova.⁷⁰ Službene novine su javljale o velikom izlasku glasača, ali izgleda da su u Savskoj i Primorskoj banovini glasači skoro većinom apstinirali na izborima, te je vlada pribjegli falsificiraju izbornih rezultata.⁷¹

Očito nezadovoljstvo provedenim izborima među hrvatskim pukom manifestiralo se jasnim porukama. Dana 17. prosinca 1931. pred crkvom u selu Tomašici (kotar Garešnica) na jednom drvetu osvanula je crna zastava. Lokalni komandant žandarmerijske stranice u Velikoj Trnovitici Jure Šamadan dugo nije reagirao na ovaj protest te je od strane Bjelovarske žandarmerijske čete zatražena njegova hitna smjena. Osim toga dogodili su se i incidenti kada je u noći 19./20. studenoga 1931. g. posječen vinograd seljaku Mišku Mihatoviću iz Kajgane (520 trsova), da bi 14. prosinca iste godine bili polupani prozori Josipu Gesvajnu iz sela Palešnik, općine Garešnica. Istragom je ustanovljeno da su krivci za taj čin bili seljaci iz istog sela Ivan Urban, Ivan Lekar, Jakob Trolj i Jozef Klisinger. Iako žandari nisu isključivali i neke privatne razmirice, izvjestili su da se radi o „osveti posle izbora u srezu garešničkom“.⁷² Vlasti su pomno pratile poštanski promet. Pod sumnju je pao trgovac drvetom iz Garešnice Makso Frölich kao primatelj zabranjenog ustaškog lista „Grič“.

⁶⁸ Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, II., JAZU, Zagreb, 1961., str. 37-40.; Todor STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929.-1935.*, Beograd, 1969., str. 122.

⁶⁹ HDA, fond 1364, Grupa XXIII, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 120, Kotarsko načelstvo u Grubišnom Polju Okružnom inspektoratu Savske banovine, 18. X. 1931.

⁷⁰ *Statistika izbora narodnih poslanika za Prvu Jugoslavensku narodnu skupštinu održanih novembra 1931. godine*, Beograd, 1935., str. 72-73.

⁷¹ STOJKOV, n. dj., str. 116. Stojkov navodi prema Trumbićevoj ostavštini da je u Savskoj banovini glasovalo od upisanih izbornika samo 17% glasača, a u Dalmaciji njih svega 11%. Trumbić je došao do tih podataka preko tajnog izvješća Banske upravu u Zagrebu.

⁷² HDA, fond 145, SB-ODZ, kut. 57, 2591/1932, Osveta poslije izbora u Garešnici.

Iako je kotarski načelnik u Garešnici negirao optužbe iz MUP-a smatrajući Frölichu „ispravnim građaninom“, on je i dalje bio pod nadzorom policijskih organa.⁷³

Uskoro zatim slijedio je drugi incident kada su u selu Velika Trnovitica 15. svibnja 1932. na lokalnoj crkvi nalijepljene na zidu pronađene papirnate hrvatske zastavice te dva letka s naslovom „Hrvati“⁷⁴ potpisana „Hrvatski ustaša“. U letku je stajalo: „Ono što je bilo daleko primaklo se blizu. Ono što je sazidano na prijevari, nasilju i krvi osuđeno je na propast. Velike sile zapečatile su njenu sudbinu, i pitanje uskrsnuća Slobodne Hrvatske Države, tek je pitanje kratkog vremena. (...) i kad se prolije talas od Sušaka do Zemuna od Varaždina preko Sarajeva do Dubrovnika, bit će naša zemlja čista od svakog drača, korova“.⁷⁵ Očito je propaganda ustaškog pokreta, koji je djelovao iz inozemstva, imala neke pristaše i na ovom području. Potrebno je spomenuti da se u vrijeme monarhističke represije hrvatsko ime nije smjelo izgovarati na javnim mjestima, niti su se smjele pjevati ili recitirati pjesme nacionalnog sadržaja. Svako nepridržavanje toga strogog pravila značilo je policijski progon, novčane ili zatvorske kazne. Primjera radi, nošenje hrvatske trobojnice ne reveru kaputa, značilo je 14-dnevnu zatvorsku kaznu, isto kao i neki uzvik potpore dr. Vladku Mačeku ili HSS-u, dok je prenošenje ili raspačavanje antirežimskih letaka i brošura donosilo i višegodišnja tamnovanja. Osim toga, posebno u Grubišnom Polju, Srbi su imali značajnu prevagu u policijskom i vojnom aparatu, u kotarskim nadležstvima te se među hrvatskim stanovništvom širilo uvjerenje da je jugoslavenska država samo prikriiveni oblike srbijanske okupacije. Odtud česte provale protusrpskog i protujugoslavenskog raspoloženja, osnažene k tome i teškim socijalnim stanjem. Stoga nije čudno da je i radikalna ustaška propaganda padala na plodno tlo kod nekih pojedinaca.

Nešto kasnije od službenog početka šestosiječanjske diktature počelo je ustrojavanje vladine stranke Jugoslavenske radikalno socijalne demokracije (JRSD) širom zemlje. Prema izvješću kotarskog načelnika Eršega Banskoj upravi Savske banovine u Grubišnom Polju je ogranak JRSD osnovan 31. siječnja 1931. pred „96 uglednih građana“, pri čemu je za predsjednika kotarskog odbora JRSD-a izabran dr. Luka Zlošilo, javni bilježnik, a za sekretara Dušan Bujić, općinski načelnik Grubišnog Polja. Izabrano je i 11 odbornika. Mjesne organizacije JRSD-a osnovane su i u mjestima Velika Peratovica-Gakovo (60 članova), Velika Dapčevica-Lončarica (164), Mala Peratovica (38), Mala Barna (32), M. Jasenovača (31), Orlovac-Mali Zdenci (38). Također osnovani su i mjesni odbori JRSD-a u općini Veliki Grđevac i Ivanovo Selo, pri

⁷³ HDA, fond 1354, Grupa VII, Režimske i reakcionarne organizacije, Inv. br. 169, Kotarski načelnik u Garešnici Banskoj upravi Savske banovine, 20. III. 1931. Predmet: Makso Frölich, adresat zabranjenog lista *Grič*.

⁷⁴ Zapravo je očito greškom pisalo *Hrvati*. Letci su pisani pisačom mašinom.

⁷⁵ HDA, fond 145, SB-ODZ, kut. 71, 10227/1932., Velika Trnovitica – pronalazak letaka.

čemu je najviše članova bilo u Gornjoj Rašenici (50), dok jedino ustrojavanje odbora JRSD-a u Poljanima nije uspjelo.⁷⁶ Međutim, nakon osnivanja kotarskog ogranka JRSD-a u Grubišnom Polju, ukazala se potreba za jačim naglašavanjem osnovnih stavova politike JRSD-a na ovom prostoru. Zbog toga je i u Grubišnom Polju 28. ožujka 1932. g. održan veliki skup JRSD-a. „Još od ranog jutra Grubišno Polje dobilo je svečani izgled. Sve kuće bile su ukrašene državnim zastavama. Na prostoru ispred zgrade Osnovne škole bila je podignuta vrlo lepa tribina, ukrašena ćilimovima i zastavama. (...) Osvanuo je vrlo lep sunčan dan i seljaci i seljanke u svečanom odelu odlazili su najpre u grupama u katoličku crkvu na misu. Još mnogo pre početka skupa (...) seljaci su počeli da se okupljaju oko tribine (...) oko 3000 građana“. Zbor je otvorio Stevan Đukić te za predsjednika zbora predložio dr. Luku Zlošila, predsjednika kotarske organizacije JRSD-a Grubišno Polje. Na zboru je govorilo 19 narodnih zastupnika, koji se mogu svesti na apologiju jugoslavenstvu, pri čemu je Svetislav Hodera, šef kabineta predsjednika Ministarskog savjeta u mirovini, narodni zastupnik istaknuo „samo preko jugoslavenstva možemo ostvariti željeno bratstvo, jednakost i ravnopravnost“. Govorili su i neki bivši zastupnici HSS-a koji su prišli režimu, poput Josipa Stažića, koji su se zaklinjali da će u svom političkom radu sljediti i dalje „amanet Stjepana Radića“. Na kraju skupa pročitana je i telegram predsjednika vlade Živkovića.⁷⁷

Nakon toga neko vrijeme nije bilo političkih događaja, da bi u rujnu 1932. g. grubišnopoljski kotar posjetio narodni zastupnik toga kotara Nikola Sokolović (izabran na režimskim izborima 1931., inače iz Zemuna) koji je primao seljake i slušao njihove žalbe i tegobe. Zanimljivo da su mnogi seljaci tražili snižavanje dimnjačarskih pristojbi. Osim toga Sokolović je radio i na ustrojstvu i proširenju JRSD-a u Grubišnom Polju i okolici.⁷⁸ Tijekom 1933. g. u kotaru je djelovala 21 organizacija JRSD-a, političke prilike bile su stabilne, dok se naglašava da se na kretanje osoba protivnih sadašnjem poretku „obraća stroga pažnja“.⁷⁹ Tijekom travnja 1933. političke aktivnosti su opet zaživjele posjetom zastupnika Nikole Sokolovića od 4. do 9. travnja u mjestima Ivanovo Selo, Velika Barna, Mala Peratovica da bi 9. travnja 1933. g. u Grubišnom Polju bila održana redovita godišnja skupština kotarske organizaci-

⁷⁶ HDA, fond 1363, Građanske stranke i društva, Grupa VI, Inv. br. 1921, JRSD – organiziranje stranke u srezu Grubišno Polje, 7. IX. 1932.

⁷⁷ Veliki zbor za osnivanje Jugoslovenske stranke u Grubišnom Polju, *Vreme*, br. 3679, 29. III. 1932., str. 3. Tih dana je skup JRSD-a održan i u Daruvaru. Vidi i: HDA, fond 1353, Građanske stranke i društva, Grupa VI, Inv. br. 1933, Politički zbor u Grubišnom Polju sazvan od kotarskog odbora JRSD.

⁷⁸ HDA, fond 1353, Građanske stranke i društva, Grupa VI, Inv. br. 1921, Održavanje političkih sastanaka Nikole Sokolovića u Grubišnom Polju (dokument 2).

⁷⁹ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 3054, Mjesečni izvještaj o političkoj situaciji u G. Polju, 1. II. 1933.

je JRSD-a u kojoj je sudjelovalo 26 mjesnih organizacija sa 108 delegata, pri čemu je dano povjerenje staroj upravi za vodstvo kot. organizacije JRSD-a, predsjedniku L. Zlošilu i sekretaru D. Bujiću.⁸⁰ Za razliku od Grubišnog Polja, gdje je režim bio stabilan, iz garešničkog kotara stalno su stizale vijesti o sastancima bivših članova HSS-a, posebno grupe oko učitelje Antona Kancijana koji je održavao veze i često se sastajao s bivšim zastupnikom HSS-a Tomom Maderićem iz mjesta Kajgana. Bližih vijesti o sadržaju razgovora nije bilo, ali su oni nesumnjivo bili „političke prirode“.⁸¹ Istovremeno dok su predstavnici režimske stranke slobodno agitirali, oporba je bila osuđena na šutnju. Bilo kakav oblik opstrukcije šestosiječanskog režima nije bio dopušten. Tako je bivši zastupnik HSS-a Tomo Maderić ispitivan 3. ožujka 1933. g. jer je u mjestu Zdenčac (kotar Garešnica) posjetio jednu vatrogasnu zabavu, ali vlasti su posumnjale da se u stvari radilo o političkoj akciji. Preslušani su svi sudionici zabave, posebno je izvršen pritisak na Peru Brnjasa, trgovaca iz Garešnice, dr. Aleksandra Konarevića, liječnika, Ivu Franića, ljekarnika, te Ivana Grabera, klobučara, ali svi su oni negirali da se radilo o bilo kakvom političkom sastanku.⁸²

U članstvu JRSD-a uglavnom su bili Srbi, vodstvo se popunjavalo državnim službenicima i onim grupacijama koje su bile vezane uz vlast. Među njima bilo je i prilično Hrvata, kojima je očito izraz „Kralju i Jugoslaviji“ bio način osiguravanja egzistencije, ali i uspinjanja na hijerarhijskoj ljestvici. Nekima je mimikrija bila jedini izlaz da se zaštite od progona. Čak je i župnik Ivan Nepomuk Jemeršić imao svoju „jugoslavensku fazu“ u vremenu monarhističkog režima žaleći za smrću kralja Aleksandra i smatrajući da je u ovim okolnostima stranačkih i nacionalnih suprotnosti Jugoslavija i jugoslavenska ideja jedino rješenje. U svom intervjuu novinaru zagrebačkih „Novosti“ F. Fuisu Jemeršić je 1934. (sada već u mirovini) naglašavao da su „se Hrvati uvijek borili protiv nepravde i nesloge, ali ne protiv Jugoslavije. (...) Mene su Madžari zatvarali i htjeli ubiti onda kada sam se sa Hrvatima borio za oslobođenje i slavensko jedinstvo po uzoru Strossmayera. (...)“ pri čemu se izražavao pohvalno o kralju Aleksandru (koji je netom ubijen) kao „plemenitom vladaru (...) pravom i prvom Jugoslavenu. (...) Zar nam može netko predbaciti da su u atentat umiješani Hrvati. Ta to su sve podlaci, ljudi bez časti, koji su mogli sklopiti nešto s Madjarima protiv kojih smo se mi decenijama borili da im se skinemo iz ropstva njihovoga.“⁸³

⁸⁰ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 3054, Mjesečni izvještaj o pol. situaciji u Grubišnom Polju, 1. V. 1933.

⁸¹ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 3773, Žandarmerijska stanica Garešnica dostavlja načelstvu kotara Garešnica izvještaj o tajnoj skupštini Kancijan Antona, 28. II. 1933.

⁸² HDA, fond 1353, Grupa VI, Građanske stranke i društva, in. br. 456, Tomo Madjerić, bivši narodni poslanik HSS – održao ilegalan sastanak, 8. III. 1933.

⁸³ Franjo Fuis, Dan dva u Grubišnom Polju, *Novosti*, br. 353, 25. XII. 1934., str. 13.

Bio je to njegov javan stav za novine, koliko je bio iskren, teško je prosuditi, ali je sigurno da Jemeršić nije bio za nikakvo nasilje, te je kao takav osudio atentat u Marseilleu.⁸⁴

Nasuprot Jemeršiću, njegov nasljednik župnik Petar Sivjanović zapisao je u *Spomenicu* te ubojstvo kralja Aleksandra popratio ovim riječima: „I mi kršćani osuđujemo svako zlo djelo, ali i znamo da Bog ne plaća svake subote. Koliko je zla počinjeno sa strane vlade katoličkoj crkvi i narodu! Koliki su poginuli, ali hrvatski narod ostaje i nadalje katolički – ne da se tako lako skrhati. Ovako se pokorava vlasti. Služili se pomeni u svim župskim crkvama.“⁸⁵

Osim toga, (ne)vezano uz ovu problematiku, treba spomenuti da Jemeršić nije simpatizirao HSS te je ostao s one stare garde hrvatskih političara koja je smatrala da hrvatsku politiku mogu voditi samo intelektualci. U pismu svom prijatelju Blažu Magjeru, pisanom početkom 1938. godine, Jemeršić piše: „(...) da kultura mora prethoditi politici i da ovim nikako se ne može baviti onaj, koji hoće da bez više kulturnog, vodi odlučujuću riječ u domovini – I sadašnja politika takozvane „seljačke stranke“ u tome mnogo hramlje, a i nikako neće moći da uopće, a kamoli solidno uspije.“⁸⁶ Iste 1938. godine u listu „Hrvatski Zagorac“ Jemeršić je također napao politiku HSS-a optužujući za pogrešne poteze u prošlosti, posebice od 1918. godine. Naveo je da je HSS sam kriv što je donesen Vidovdanski ustav, da stranka nije djelovala četiri godine govoreći samo po selima „Republika svemu svijetu dika“ te da su se takvom politikom Hrvati „sami zapregli u jaram“. Naveo je da je Stjepan Radić kasnije otišao u skupštinu i „tamo galamio“, da je to njega i druge hrvatske zastupnike stajalo života, a da ništa nije postignuto. I sadašnja „politika čekanja“ HSS-a hrvatski narod zapravo vodi u propast, zaključuje Jemeršić.⁸⁷

⁸⁴ Arhiv Samostana sv. Vinka Paulskog Zagreb (ASVPZ), registrator 1, prijepis članka „Kod Ivana N. Jemeršića“ iz „Hrvatske obrane“, br. 38, 20. IX. 1930. Ovdje vidi slične Jemeršićeve stavove. Također vidi u istom fondu članak: Ivan Ljubojević, Uzorni voćnjak u Grubišnom Polju, *Novo vrijeme*, Bjelovar, 1930.

⁸⁵ Spomenica, 1934. (u posjedu autora)

⁸⁶ Nacionalna Sveučilišna knjižnica Zagreb (NSK), R6083b, Grubišno Polje, 3. II. 1938. Jemeršić Magjeru. Prema razgovoru s dr. Heroutom od 2. II. 2018. vrijedi zabilježiti da su animoziteti HSS – Jemeršić odnosno Radić – Jemeršić starijeg datuma, dobrim dijelom i na osobnoj razini, koji su počeli još 1904. god. nakon osnivanja HPSS-a. Jemeršić je osobno upoznao Radića kada je on sa svojom obitelji živio u Končanici.

⁸⁷ I. N. Jemeršić, Novogodišnja razmatranja u godini 1938., *Hrvatski Zagorac*, br. 170, 15. I. 1938., str. 2. Potrebno je istaknuti da je uredništvo „Hrvatskog Zagorca“ u uvodnom dijelu Jemeršićevog članka naglasilo da su mnoge stavke u članku ispuštene da se ne bi moglo optužiti list „da muti narodne redove“. Treba spomenuti da je Jemeršić bio izrazito nezadovoljan odnosom Stjepana Radića i HSS-a prema Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj, posebno po pitanju sklapanja konkordata sa Svetom Stolicom, kojem se Radić protivio jer je u Hrvatskoj pučkoj stranci (pučkaši) – stranci koju je predvodilo hrvatsko

Također može se primijetiti da je za vrijeme diktature niz grubišnopoljskih intelektualaca zaoštrio svoj stav prema jugoslavenskoj državi, te se počeo odmicati od politike HSS-a, iako su formalno i dalje bili dio hrvatskog seljačkog pokreta. Tako se npr. grubišnopoljski odvjetnik dr. Ivo Vedriš, jedan od upravitelja Hrvatske čitaonice, počeo približavati krugovima oko Matice hrvatske i slijediti nacionalističku liniju te organizacije pod vodstvom njenog predsjednika Filipa Lukasa. Vedriš se često javljao u Matičinim glasilima, kao i u drugima, prihvaćajući određene postavke njezne nacionalističke ideologije oko pitanja perzijskog porijekla Hrvata, smatrajući bosanske muslimane integralnim dijelom hrvatskog naroda. Koliko god su takve teze bile dio rasprava tadašnjeg intelektualnog zagrebačkog i hrvatskog miljea, pokazivale su tendenciju prema određenim shvaćanjima koja su odudarale od demokratskih vrijednosti.⁸⁸ Vedriš nije bio jedini iz skupine grubišnopoljskih intelektualaca koji se počeo odvajati od toka seljačkog pokreta. Prema elaboratu komunističkih vlasti nastalom poslije rata prve organiziranije konture ustaške ideologije u grubišnopoljskom kotaru donijeli su veterinar Marko Čolak i odvjetnik dr. Lujo Stahuljak u drugoj polovici 30-ih godina, koji su pripadali desnom krilu grubišnopoljskog HSS-a. Prvi ozbiljniji ideološki sukobi unutar kotarskog HSS-a u Grubišnom Polju naziru se poslije parlamentarnih izbora 1938. godine. Dalje stoji da je poslije toga lijevo krilo HSS-a u Grubišnom Polju izrazito slabilo, posebice stoga jer su se predstavnici desne frakcije HSS-a nalazili na rukovodećim pozicijama, koje su posebno zauzeli nakon osnivanja Banovine Hrvatske.⁸⁹ Podjele unutar grubišnopoljskog HSS-a nisu eskalirale kao npr. u Marinovom Selu (Lipik) gdje su predstavnici lijevog krila HSS-a krajem 1938. ubili Đuru Vrhovca, pripadnika desnog krila HSS-a, inače okorjelog frankovca, koji ih je proganjao. Ustaška djelatnost uglavnom se odigravala tajno u manjim grupacijama, tek su se pojedinačno mogle vidjeti parole ŽAP napisane na zidovima kuća i ogradama u Grubišnom Polju. Većina ustaških simpatizera nije ni položila ustašku prisegu, što samo govori da organizacija nije bila čvrsta, tako je npr.

svećenstvo i zagrebački Kaptol – vidio političke protivnike koje ne treba jačati. Hrvoje MATKOVIĆ, Stjepan Radić i konkordat, *Hrvatska revija*, 48, br. 1-2, 1998., str. 290-298.

⁸⁸ Detaljnije u: Višeslav ARALICA, *Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009.; Ivo Vedriš, Jezer – Jezero – Hezar, *Hrvatska smotra*, br. 1, 8/1940., str. 55-56. Također vidi članak u *Podravec*, III (XXIII), br. 40-41., 1941., str. 4.; Ivo Vedriš, *Hrvatsko Međimurje, Naraštaj slobode*, br. 18(25), 15. XI. 1943., str. 3.

Ivo Vedriš (5. VII. 1881.–?1944.), odvjetnik. U registar odvjetnika Advokatske komore u Zagrebu upisan 1920. godine. Duže vrijeme djelovao kao odvjetnik u Grubišnom Polju gdje je stekao ugled kao dobar odvjetnik i hrvatski intelektualac. Za vrijeme NDH-a podržao ustaški pokret i priključio mu se. Partizani su ga jedne noći 1944. odveli na „saslušanje“, mučili, a potom je ubijen u Velikoj Dapčevici. Članovi njegove obitelji su napustili Grubišno Polje te se preselili u Samobor. Imovina dr. Vedriša je poslije rata nacionalizirana. Vidi: PEJIĆ, Čitaonice u Grubišnom Polju..., str. 62.

⁸⁹ HDA, fond 1561, SDS RSUP SRH, šif. 013.0.10. Bivši ustaški aparat u kotaru Daruvar, str. 2.

dr. Lujo Stahuljak tek nakon proglašenja NDH-a otišao u Zagreb i tamo položio ustašku zakletvu.⁹⁰

Pojačavanje gospodarske krize tijekom 1932. i 1933. ojačava HSS, jer se obećanja, dana seljacima prilikom predizborne aktivnosti od vladine stranke, nisu ispunila. Prosvjedi protiv šestosiječanjskog režima su se nastavili i 1933. godine, sada od strane crkve. Naime, župnik u Velikom Grđevcu Mihovil Kedmenec, očito revoltiran izjavom jednog narodnog zastupnika u beogradskoj skupštini da treba iz zemlje protjerati sve isusovce, pred svojim vjernicima u crkvi rekao je da je taj zastupnik „glupan“ da se to neće dogoditi te da će 20. veljače služiti misu za „sreću i zdravlje dr. Vladka Mačeka.“⁹¹ U dopisu kot. upravitelja u Grubišnom Polju stoji da je župnik Kedmenec „poznati separatista“ te predsjednik „Dobrovoljnog vatrogaskog društva“ i „Hrvatske čitaonice“ u Velikom Grđevcu. Na njega i ta društva se „obraća diskretna pažnja“, kako stoji u spisu, te će se u slučaju nedozvoljena rada postupiti po zakonu.⁹² Osim toga zapaža se da 1933. i 1934. osim na daruvarskom ovdje djeluju i neki prvaci HSS-a iz Daruvara poput Richarda Krajcera, Valenta Domovića te Živka Hećimovića koji su nastojali oživjeti ilegalni rad HSS-a na grubišnopoljskom području. Posebno su bila aktivna braća Domović, prema dopisu Ministarstva unutarnjih poslova, jer su širila letke vodstva „bivše HSS“ u Daruvaru i Grubišnom Polju da se izborima 1931. ne pristupa, ali i općenito zbog rada na terenu i informiranja članstva HSS-a o tekućim događajima.⁹³

U grubišnopoljskom kotaru od 1934. službeno djeluje četnička organizacija. Prema izvješću načelstva kotara Grubišno Polje od 18. travnja 1936. godine Upravi Savske banovine četnička organizacija u kotaru postoji od studenog 1934. u selu Pavlovcu i broji 49 osoba, uglavnom zemljoradnika iz sela Pavlovca, Velikog Grđevca i Zrinskih brda. Predsjedniki toga udruženja je Glišo Bosanac, ratar iz Pavlovca, a sekretar je Đuro Bosanac, općinski pisar i bilježnik iz Velikog Grđevca. Prema izvješću udruženje četnika ne posjeduje nikakvo oružje, ima svoju društvenu zastavu, iako je njena aktivnost minimalna, te nisu do sada zabilježeni nikakvi ispadi.⁹⁴

Za vrijeme diktature, a i u drugoj polovici 1930-ih godina, u grubišnopoljskom kraju u nekim srpskim selima uzela je primat Jugoslovenska narodna stranka (koju

⁹⁰ HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 013.0.10. Bivši ustaški aparat u kotaru Daruvar, str. 4.

⁹¹ Radi se o izjavi odnosno zakonskom prijedlogu dr. Otona Gavrančića, poznatog starješine „Jugoslavenskog sokola“ iz Zagreba.

⁹² HDA, fond 145, SB-ODZ, kut. 127, 5359/1933., Župnik Mihovil Kedmenec u V. Grđevcu – držanje mise za dr. Mačeka.

⁹³ HDA, fond 145, SB-ODZ, kut. 167, 27411/1933., Sastanak frankovaca u Daruvaru.

⁹⁴ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, br. 21, 1988., str. 201.

je podržavao aktualni režim) koja je u svoje redove, a i vodstvo stranke, uključivala profašistički orijentisane pripadnike uglavnom srpske inteligencije. Njeni članovi su popularno nazivani „borbaši“ po stranačkom glasilu „Borba“. Stranka se zalagala za integralno jugoslovenstvo i podržavala je šestosiječanjsku diktaturu, a program se svodio na neku vrstu podržavanja i sinteze nacističkog programa i pravoslavnog misticizma. Na čelu stranke bio je Svetisav Hođera, bivši šef kabineta predsjednika vlade Petra Živkovića. Iako nije postigla nikakav izborni uspjeh, svojim socijalnim programom i postupcima privukla je neke srpske seljake, posebno u selima Velikoj Peratovici, Topolovici, Rastovcu, Turčević Polju, Lončarici i Gakovu. Premda organizacijski nesređena, jeftinim parolama o korupciji vlasti i prokletstvu kapitalizma, te zalaganju da se vlastelinska zemlja preda na upravljanje pojedinim selima, slobodnom korištenju pašnjaka, uspjeli su svoj utjecaj proširiti među siromašnim srpskim seljaštvom. Osnivač ove stranke na grubišnopoljskom području bio je Luka Vrzić, seljak iz Malih Zdenaca. Pored njega u stranci su se isticali: Petar Popović (Lončarica), Stevan Rekić (M. Dapčevica), Lazo Trbojević (V. Peratovica) te Milan Indijić (V. Dapčevica). Djelovanje ove stranke osjećalo se do 1935. godine, kada se naglo gasi.⁹⁵

6. Politička zbivanja u Grubišnom Polju i okolici od završetka šestosiječanjske diktature do 1939. godine

Šestosiječanjska diktatura bila je ukinuta objavom Oktroiranog ustava 3. rujna 1931., kojim je formalno bila obnovljena ustavna monarhija, ali sve do ubojstva kralja Aleksandra u Marseilleu 9. listopada 1934. pa do izbora za Narodnu skupštinu 5. svibnja 1935. bila je nastavljena prikrivena diktatura. Pripreme za izbore prvo je počela Jugoslavenska nacionalna stranka koja je 10. ožujka 1935. održala u gostionici Milana Brkića u Grubišnom Polju konferenciju na kojoj je bila nazočna uprava kotarske organizacije JNS-a te svi predstavnici mjesnih organizacija stranke. Konferenciju je otvorio predsjednik mjesne organizacije JNS-a u Grubišnom Polju paroh Jovan Marković. U predsjedništvo kandidacijske skupštine izabrani su Marko Rašković, trgovac iz Munija, Stevo Pavličić iz Velikog Grđevca i Dušan Bujić iz Grubišnog Polja. Nakon što je održana minuta šutnje za „junačku smrt Blaženopočivšeg Viteškog Kralja Aleksandra I.“, glavno slovo na konferenciji vodio je dotadašnji zastupnik JNS-a Nikola Sokolović koji je uglavnom govorio o svojim iskustvima u radu Narodne skupštine i skupštinskim odborima u kojima je sudjelovao, a gdje je ishodio

⁹⁵ HDA, fond 1561, SDS RSUP SRH, šif. 01.17., Elaborat građanske stranke na području Pakraca, Daruvara i Grubišnog Polja (iz 1962. godine), str. 98-99. Možda je korisno spomenuti da su borbaši jedne godine organizirali zabranu prodaje mlijeka na ovom području zbog njegove niske cijene. Pokret je zahvatio i daruvarsko područje. Njihovi zahtjevi su usvojeni jer je cijena mlijeku porasla za jedan dinar.

financijsku pomoć za gradnju škola, puteva i „Sokolskog doma“ u Grubišnom Polju. Na kraju konferenciju jednoglasno Sokolović je izabran za kandidata JNS-a na predstojećim parlamentarnim izborima. Istog dana je mjesna organizacija Jugoslavenske narodne stranke u Grubišnom Polju u gostionici kod Čopa također održala konferenciju i izabrala predsjedništvo (predsjednik Dmitar Petrović iz Grubišnog Polja) te svoga kandidata za izbore – Luku Vrzića, poljoprivrednika iz Malih Zdenaca, a za zamjenika Milana Vujića iz Velike Barne.⁹⁶

Dana 5. svibnja 1935. godine održani su izbori za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije po djelomično izmijenjenom izbornom zakonu od 10. rujna 1931. Izbori su bili provedeni pod terorem režima i obilovali krivotvorinama i nepravilnostima. Na izborima su sudjelovale četiri zemaljske liste od kojih su značajne bile ove: Vladina lista s nositeljem Bogoljubom Jeftićem, lista Udružene oporbe s nositeljem Vladkom Mačekom, te lista Zbora na čelu s Dimitrijem Ljotićem. Prema službenim rezultatima Vladina lista (Jugoslavenska nacionalna stranka – JNS) dobila je 1.746.982 glasova (60,6%), Udružena oporba 1.070.345 glasova (37,4%), a Ljotićev Zbor 35.549 glasova. Međutim, Vladina lista dobila je pri podjeli mandata (prema tada važećem izbornom zakonu pobjednička lista dobivala je dvijetrećine svih mandata u zemlji) 303 zastupnička mjesta, a Udružena oporba samo 67 zastupnika. Glasovanje je bilo javno, tako da je svaki glasač morao izjaviti za koju od predloženih lista glasuje.

Na području Grubišnog Polja nastala je izrazita podjela na nacionalnoj liniji prema ponuđenim izbornim listama. Dok su Hrvati uglavnom glasovali za listu Udružene oporbe, srpski glasači odlučili su se za Jeftićevu listu. Kotar Grubišno Polje obuhvaćao je 12 naselja (Gornja Kovačica, Grubišno Polje, Ivanovo Selo, Jasenaš, Mali Zdenci, Pavlovac, Sibenik, Turčević Polje, Velika Barna, Velika Dabčevica, Velika Peratovica i Veliki Grđevac). Ukupno je na području kotara bilo 6.371 birača, a od toga na izbore je izašlo njih 5.309. Pobijedila je Vladina lista koju je nosio Nikola Sokolović s 2.949 glasova ili 55,55%, dok je Mačekova lista (Udružene oporbe) kojoj je nositelj u kotaru bio Većeslav Vilder dobila 2.356 glasova ili 44,38%. Samo mjesto Grubišno Polje glasovalo je ovako: od 795 glasača, izašlo je na izbore njih 679, od čega su 469 dali povjerenje Jeftićevoj listi, a njih 190 listi Udružene oporbe.⁹⁷ Po-

⁹⁶ HDA, fond 1364, Grupa XXIII, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 120, Konferencije Jugoslavenske nacionalne stranke i Jugoslavenske narodne stranke – izvještaj, 11. III. 1935.

⁹⁷ Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine, Beograd, 1938., str. 45. Slijede rezultati u pojedinim naseljima grubišnopoljskog kotara: Gornja Kovačica – 275 (Vladina lista – VL) 165 (Udružena oporba – UO); Ivanovo Selo 145 (VL) 438 (UO); Jasenac 214 (VL) 42 (UO); Mali Zdenci 83 (VL) 146 (UO); Pavlovac 67 (VL) 436 (UO); Sibenik 334 (VL) 122 (UO); Turčević Polje 246 (VL) 106 (UO); Velika Barna 343 (VL) 233 (UO); Velika Dabčevica 316 (VL) 41 (UO); Velika Peratovica 314 (VL) 47 (UO); Veliki Grđevac 102 (VL) 390 (UO).

vjesničar Ive Mažuran navodi da je na području Slavonije i šire veći relativni uspjeh (55,55% glasova) Jevtićeva lista ostvarila još samo u kotaru Grubišno Polje.⁹⁸

Netom prije izbora župnik Sivjanović krenuo je u organiziranje „Katoličke akcije“ na ovom području. Dana 3. travnja 1935. g. osnovao je „Društvo hrvatskih katoličkih muževa“, koje je brojilo šezdeset članova. Osim toga, dvije godine kasnije osnovao je 11. srpnja 1937. i „Društvo hrvatskih katoličkih mladića“, a 15. kolovoza iste godine i „Društvo hrvatskih katoličkih djevojaka“. Time je i u Grubišnom Polju započela s radom Katolička akcija, u čijem su sastavu djelovala sva ranija crkvena katolička društva na području grubišnopoljske župe. Oni su uvježbali kazališne predstave i pripremali programe koje su zatim prikazivali tamošnjem pučanstvu u selima na području župe. Nastupili su u Velikom Grđevcu, a s igrokazom „Ružica od Carić-grada“ postigli su izvanredan uspjeh u Našicama.⁹⁹ Prema spisima arhiva Samostana sestara sv. Vinka Paulskog veliki broj hrvatske mladeži u Grubišnom Polju bio je uključen u djelovanje „Katoličke akcije“, barem nekoliko stotina, pri čemu je mladež organizirala sastanke u samostanu od 1939. godine.¹⁰⁰ Uskoro nakon osnivanja prvog društva u sklopu Katoličke akcije nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac došao je u župu Grubišno Polje navečer 26. lipnja 1935. i tom prigodom obavio kanonsku vizitaciju te 27. lipnja podijelio sakrament sv. potvrde. Bila su ukupno 1034 potvrđenika.¹⁰¹ Osnivanje tih organizacija bilo je jasan pokazatelj da se podrška katoličkog crkvenog vrha jugoslavenskoj državi postupno smanjivala. Intelektualna crkvena hijerarhija sve je više vjerovala da su katolički (hrvatski) interesi ugroženi, posebice nakon što jugoslavenska vlada 1937. nije ratificirala konkordat s Vatikanom. Djelomično je to bilo i zbog činjenice što su jugoslavenski unitarsiti vidjeli Katoličku crkvu kao neslavensku i suprotnu „svakoj Jugoslaviji“ dok se pravoslavlje smatralo izvornim i „državotvornim“. Katolička crkva uvidala je svoju sve veću marginalizaciju ili osjećaj marginaliziranosti, pa i u protuklerikalnom HSS-u, iako je Maček vodio drugačiju politiku prema crkvi, puno prisniju nego Stjepan Radić. Sve je to dovelo do radikalizacije među katoličkim organizacijama mladeži.¹⁰²

Iako se gospodarsko stanje poslije velike gospodarske krize nešto popravljalo, seljaštvo je osjećalo da će se neprilike nastaviti ako se bolje ne organiziraju. Članovi

⁹⁸ Ive MAŽURAN, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod HAZU Osijek, Osijek, 1996., str. 322.

⁹⁹ *Spomenica župe Grubišno Polje, 1937.* (preslika u posjedu autora).

¹⁰⁰ ASPVZ, registrator 1, Grubišno Polje – samostan (rukopis).

¹⁰¹ *Spomenica župe Grubišno Polje*, str. 62. (preslika u posjedu autora).

¹⁰² Vidi: Sandra PRLENDA, Young, *Religious and Radical: The Croat Catholic youth Organizations 1922–1945, Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, CEU, New York-Budimpešta, str. 82-109.

Gospodarske sloge (GS), kao gospodarske organizacije HSS-a za prodaju proizvoda i utvrđivanje cijene rada poljoprivrednih radnika učlanjenih u HSS, počeli su se okupljati i provoditi program Sloge. Krenulo je na bolje kada su povjerenici Gospodarske sloge iz Velikih Zdenaca Josip Paljan i Franjo Bažant iz Ivanovog Sela počeli kontrolirati cijene pšenice, stoke i konoplje, tražeći da se ovi proizvodi plaćaju onako kako treba. Općinski odbor Grubišnog Polja oglušio se na zahtjev Gospodarske sloge za sniženje sajamskih pristojbi, vodeći i dalje više građansku nego seljačku politiku, govoreći da ne mogu naći zamjenu za taj dio prihoda. Oživljava i rad Seljačke sloge (SS), kao prosvjetne organizacije HSS-a, koja upozorava da u grubišnopoljskom kotaru ima 20% nepismenog stanovništva te organiziraju analfabetske tečajeve. Ogranci Seljačke sloge osnivaju se i djeluju u Grubišnom Polju, Velikim i Malim Zdencima, Djakovcu, Topolovici, Poljanima, Maloj Barni, Ivanovom Selu, Jasenovači i drugim manjim selima.¹⁰³

U Grubišnom Polju počinje djelovati i HSS-ova paravojna vojska Hrvatska seljačka zaštita (HSZ) koju predvode i obučavaju Luka Pejačinović iz Male Jasenovače, Mato Ulbrih iz Grubišnog Polja i Mato Kranjčević iz Malih Zdenaca. Kranjčević je u Grubišnom Polju i okolici, kao bivši podčasnik u austro-ugarskoj vojsci, provodio i kurseve (vojno-teoretska nastava) o obuci članova HSZ. Skoro je svako selo u kotaru imalo svoju organizaciju HSZ-a i svoje zapovjednike. Prema elaboratu komunističkih vlasti nastalom nakon rata „pretpostavlja se da su neki dijelovi HSZ imali vojno i civilno oružje (...) jer su u danima oružanog napada na Jugoslaviju bili naoružani.“¹⁰⁴ Početno osnivanje odreda HSZ-a u Grubišnom Polju i širem ovom kraju inicirali su i proveli krajem 1937. godine prema zapovijedi Vladka Mačeka zastupnici HSS-a Mijo Stuparić i Filip Lakuš.¹⁰⁵ Prema mojim istraživanjima na grubišnopoljskom području nije dolazilo do incidenta jedinica HSZ-a s vlastima, ali izgleda i zbog toga jer su rijetko nastupali na terenu. Od značajnijih jedinica HSZ-a bila je formirana satnija pod rukovodstvom satnika (zapovjednika) Nikole Bazijanca.¹⁰⁶

Ubrzo nakon parlamentarnih izbora u Grubišnom Polju održan je 30. lipnja 1935. pod vodstvom Većeslava Vildera veliki skup Udružene oporbe pred 4.000 ljudi (s područja Grubišnog Polja, Garešnice i Daruvara) s namjerom da se stanovništvo ovog kraja obavijesti o načinu na koji je Jeftić pobijedio i kakvi su daljnji ciljevi nove Hrvatsko-srpske koalicije odnosno SDK. Zbor je otvorio dr. Lujo Sta-

¹⁰³ HDA, fond 1561, SDS RSUP SRH, šif. 01.17. Građanske stranke u kotaru Grubišno Polje, str. 82.

¹⁰⁴ HDA, fond 1561, SDS RSUP SRH, šif. 01.17. Građanske stranke u kotaru Grubišno Polje, str. 83, 92.

¹⁰⁵ *Zbornik Hrvatske seljačke stranke*, HSS, Zagreb, 1990., str. 90.

¹⁰⁶ *Prilog građi za historiju NOP-a Slavonije*, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1965., str. 30. Vidi detaljnije: Željko KARAULA, *Mačekova zaštita – Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, Despot infinitus, Zagreb, 2015.

huljak, a predsjedao mu je predstavnik SDK-a u Grubišnom Polju Aleksa Idžidović, poljoprivrednik iz Grubišnog Polja, koji je ubrzo dao riječ Vilderu. Vilder je govorio o neslobodnim i falsificiranim izborima koji su provedeni, o Jeftiću kao „jeftinom i običnom činovničiču“, o knezu namjesniku Pavlu koji ima razumijevanje za „hrvatsko pitanje“ te o „slobodi koja se osvaja, a ne dobiva.“ Poslije njega, između ostalih, govorili su Nikola Hundrić, ratar-kovač iz Velikih Zdenaca i zastupnik u Narodnoj skupštini, paroh Jovan Milić iz Velikog Grđevca, dr. Srđan Budisavljević, odvjetnik i Milan Preradović, seljak iz Donje Rašenice, inače jedno vrijeme blisko povezan sa dvorom Karađorđevića kao bivši solunski borac. Njihovi govori imali su naglasak na tome da su Hrvati za ovu državu, ali da nju treba preurediti tako da se u njoj hrvatski narod osjeti slobodnim.¹⁰⁷

Općinski izbori u Grubišnom Polju, održani 18. listopada 1936., pokazali su priličnu nezainteresiranost Grubišnopoljaca za rezultat izbora jer je izlaznost bila mala. Na izborima pobjedu odnosi JNS, što je bila rijetkost jer već tada među srpskim stanovništvom u Slavoniji počinje dominirati režimska Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ).¹⁰⁸ No, to će se uskoro promijeniti. Prema izvješću grubišnopoljskog načelstva iz studenog 1937. godine na području kotara postojalo je 27 mjesnih organizacija JNS-a, 15 mjesnih organizacija Jug. narodne stranke te 7 mjesnih organizacija JRZ-a. Značajni agitator „borbaša“ bio je ratar Milan Vujić, organizator niza sastanaka u srpskim selima Jasenašu, Djakovcu i Turčević Polju i drugima u kojima je govorio o potrebi slobodnih izbora, ukidanju određenih poreza jer su teret seljaku, ukidanje kartela i bolje zakonsko rješenje za Uredbu o likvidaciji zemljoradničkih dugova te novoj agrarnoj reformi koju predlaže Jug. narodna stranka.¹⁰⁹ Kotarska organizacija JRZ-a počela je jačati svoju aktivnost tek početkom 1938. godine, po nalogu iz Banske središnjice JRZ-a Zagreb, kako se u svakom selu ima osnovati mjesna organizacija JRZ-a. Stoga je 20. veljače 1938. g. u gostioni Franje Lovraka u Velikom Grđevcu organiziran sastanak pristaša JRZ-a. Glavnu riječ su vodili seljaci i općinski odbornici Bogdan Rolić iz Zrinske koji je istaknuo da Srbi ne smiju dozvoliti da im u Velikom Grđevcu „manjina dirigira jer HSS ima više odbornika nego Srbi“ i Gjoka Starčević iz Pavlovca. Starčević je istaknuo „da Srbi žele državno i narodno jedinstvo u Jugoslaviji, a pristaše HSS svoj

¹⁰⁷ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 4100, Politički zbor SDK i vješanje plemenskih zastava – kotar Grubišno Polje, 30. VI. 1935. Vlasti su kasnije podignule kaznene prijave protiv onih osoba koje su na skupu nosile hrvatske zastave (Luka Bazijanac iz Dražice, Franjo Bažant iz Ivanovog Sela, Miško Bosanac iz Tomašice, Nikola Hundrić iz Velikih Zdenaca) i Nikola Dobrijević također iz Velikih Zdenaca, koji je nosio srpsku zastavu. HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 4100, Politički zbor SDK i vješanje plemenskih zastava – kotar Grubišno Polje, 2. VII. 1935.

¹⁰⁸ Ministar financija o izborima u Savskoj banovini, *Jadranski dnevnik*, br. 275, 24. XI. 1936., str. 1.

¹⁰⁹ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 4891, Politička situacija – studeni 1937., kotar Grubišno Polje, 2. XII. 1937.

separatizam javno ispoljuju i ako prem je srpski narod žrtvovao svoje najbolje sinove, slavne zastave, pa čak je i Kralj poginuo za tu ideju.¹¹⁰

Široka akcija i politička ofenziva Banovinskog odbora JRZ-a iz Zagreba, aktivnost njenog sekretara Mikašinića, niz razgovora s lokalnim prvacima JNS-a urodili su plodom. U prvoj polovici 1938. g. došlo je do primjetnog političkog preokreta kod srpskog stanovništva u grubišnopoljskom kotaru. Mnoge organizacije JNS-a jednostavno su prešle ili se „pretopile“ u JRZ te je prema izvješću kotarskog načelstva Grubišnog Polja iz svibnja 1938. na području kotara bilo 28 mjesnih organizacija JRZ-a i samo 15 JNS-a koje su se nalazile „u stanju kolebanja“. Time je JRZ preuzela politički primat kod srpskog stanovništva, dok se JNS nalazila „na koljenima“. Nekoliko mjeseci kasnije u izvješću kotarskog načelstva iz rujna 1938. g. JNS je bila posve izbrisana na grubišnopoljskom području, jer više nije postojala nijedna njena mjesna organizacija, već samo kotarska i 29 mjesnih organizacija JRZ-a te 15 mjesnih organizacija Jugoslavenske narodne stranke.¹¹¹

Seljačko-demokratska koalicija nastavila je tijekom 1938. godine održavanje velikih stranačkih skupova širom Savske i Primorske banovine. Tako je 22. svibnja 1938. Vojislav Mandić, knjižar iz Grubišnog Polja, prijavio skup SDK-a u Ivanovom Selu. Skup je započeo na sajmištu pred oko 1.500 ljudi. Otvorili su ga spomenuti Mandić i Petar Biondić, predsjednik kotarske organizacije HSS-a. Jedan od prvaka HSS-a Ivan Pernar govorio je o politici SDK-a, dok se Većeslav Vilder više orjentirao na vanjsko-političku situaciju. Dr. Ivan Torbar upozoravao je vlast o potrebi raspisivanja skorih parlamentarnih izbora jer je stanje u zemlji nepodnošljivo, Sava Selenić govorio je o osiromašenju sela, a dr. Boža Marković o odnosu Srbijanaca prema SDK, dok se Tomo Vojković oslonio na kraći prikaz o općoj političkoj situaciju u zemlji. Dr. Torbar se u svom govoru izravno obratio i Česima koji su činili većinu u ovom kraju: „Vi braćo Česi, kojih u velikom broju ovdje ima, znate koliki je prijatelj češkog naroda bio pok. Radić. U Češkoj je svršavao i nauke, pa i za ženu uzeo Čehinju. Eto politiku toga Radića mi i dalje provodimo. Budimo svi složni, jer što se dogodilo i Radiću to prijeti i nama, ako tu opasnost i taj režim od sebe složno ne odbijemo. (...) Izdržite još neko vrijeme ovu muku, neće dugo, imaćemo snage da protivnika bacimo na tlo. Vi znate ko su s zadnjih izbora dobili poslaničke mandate. Oni s nekoliko hiljada glasova nisu poslanici, ali zato su to oni koji su jedva skupili oko 200 glasova. To je hajdučija.“¹¹²

¹¹⁰ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 5129, Politička situacija za mjesec veljaču 1938. u kotaru Grubišno Polje, 1. III. 1938., Politička situacija za mjesec kolovoz 1938., 1. IX. 1938.

¹¹¹ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 5129, Politička situacija za mjesec svibanj 1938. – kotar Grubišno Polje, 1. VI. 1938.

¹¹² HDA, fond 1353, Građanske stranke i društva, Grupa VI, Inv. br. 1338, Zbor SDK u Ivanovom Selu, 22. V. 1938.

No, nisu mirovale ni druge stranačke grupacije. Nešto ranije na sajmištu u Grubišnom Polju održan je 10. travnja 1938. skup Jugoslavenske narodne stranke (borbaši) koji je prijavio Luka Vrzić, ratar iz Malih Zdenaca. Osim predsjednika stranke Svetislava Hođere i vodstva stranke na skupu su govorili i lokalni stranački predstavnici kao Milan Vujić, seljak iz Velike Barne, Pane Cvijanović, seljak iz Tregleve. Predsjednik mjesne organizacije JNS-a u Grubišnom Polju Mile Cvikić nije govorio. Skup je održan pred 1.000 osoba s područja Godine Polja i okolice pri čemu je skup otvorio Vrzić s usklikom „Živio Kralj, živila Jugoslavija“. Predstavnici stranke zajedno sa predsjednikom Svetislavom Hođerom su uglavnom govorili da „postoji samo jedan narod i jedna država“ i da ne postoji nikakvo „hrvatsko pitanje, već samo jugoslovensko pitanje“ usredotočujući se na pitanje agrara i probleme poljoprivrednika te probleme poreznog sistema. Seljak Milan Vujić je napao lokalne grubišnopoljske vlasti, posebno predsjednika općine Dušana Bujića, koji je nekada hvalio Jugoslavenšku nacionalnu stranku, a sada je naziva „pljačkaškom partijom. Taj nekada veliki Jugoslaven koji sada srbuje, ne beži nikada od masnog korita, te je zato i sada prešao u JRZ.“ Uglavnom politički program „borbaša“ i retorika bila je posve bliska režimskoj stranci Stojadinovićevoj JRZ, te su se razlikovali samo po pitanju problema u gospodarstvu države.¹¹³

Kao odgovor na skup SDK-a i „borbaša“ budući predsjednik kotarske organizacije JRZ-a u Grubišnom Polju Dušan Bujić održao je 19. lipnja 1938. g. u gostionici Milana Brkića konstituirajuću skupštinu kotarskog ogranka JRZ-a (koja se zapravo pretvorila u zbor s oko 1.600 ljudi) na kojoj su prisustvovali ministar financija Dušan Letica te predstavnici Banovinskog odbora JRZ-a iz Zagreba. Bujić je govorio o tekućim ekonomskim problemima u Grubišnom Polju kao što su potreba izgradnje boljih puteva „koji su u lošem stanju te seljaci svoje proizvode ne mogu unovčiti koliko bi trebali“ te se javljaju „razni špekulanti koji to vješto iscrpljuju“, bolje željeznice, dok je ministar Letica napomenuo da će se uskoro u grubišnopoljskom kotaru provesti javni radovi. Svi govornici su osuđivali bilo kakve primisli o federalističkom uređenju države jer državu „treba ojačati, ne oslabiti“. Na kraju skupa Dušan Bogunović iz Zagreba pozvao je grubišnopoljske mlade ljude da se učlane u omladinu JRZ-a.¹¹⁴

U jesen 1938. godine pripreme za parlamentarne izbore 11. prosinca 1938. godine obavljane su u pravoj izbornoj groznici. HSS je i na ovim izborima dao povjerenje Većeslavu Vilderu, jednom od prvaka vodstva SDS-a, s namjerom da će on koji je prije-

¹¹³ HDA, fond 1353, Građanske stranke i društva, Grupa VI, Inv. br. 1565, Zbor JNS u Grubišnom Polju.

¹¹⁴ HDA, fond 1353, Građanske stranke i društva, Grupa VI, Inv. br. 1641, Konferencija JRZ u Grubišnom Polju.

klom Čeh privući osim hrvatskih i češke, pa i srpske glasove.¹¹⁵ Politička predizborna aktivnost se nastavila 12. studenog 1938. kada je u Grubišnom Polju u gostionici Slavka Čopa politički sastanak pred oko 70 osoba održao Većeslav Vilder. Konferenciju je otvorio seljak Mile Smolčić, dok je Vilder tumačio da se on u ovom kraju kandidira od 1911. godine kada je to bio jedan izborni kotar – Hercegovac. Istaknuo je da su se sada sve srbijanske stranke složile s SDK-om „tako da sada na jednoj strani imamo narod –, a na drugoj vladu i ministre“. Nagovijestio je i prijeteće događaje u Europi koji prijete Hrvatima i Srbima te da samo sporazum SDK i Udružene oporbe može donijeti spas ovoj državi „što su uvidjeli i Živković i Jeftić koji su zato pristupili dr. Mačeku“¹¹⁶ te da Stojadinović, koliko glomazni aparat vlasti imao i nepravedni izborni sistem, ne može sada naići na podršku, da je njegova vlast u silaznoj putanji.

JRZ kao režimska stranka razvila je veliku aktivnost znajući da itekako ima izgleda da na ovom području pobijedi. Neposredno prije izbora krajem studenoga 1938. niz političkih konferencija i skupova održao je i kandidat JRZ-a Dušan Bujčić, koji je skoro posjetio svako mjesto u grubišnopoljskom kotaru govoreći o uspješnoj vanjskoj i unutrašnjoj politici predsjednika vlade dr. Stojadinovića „osudujući šareno društvo sakupljeno na listi dr. Mačeka.“ Bili su također aktivni i kandidati Jugoslavenske narodne stranke Luka Vrzić i Milan Vujić, koji su uglavnom govorili o gospodarskim teškoćama seljačkog stanovništva „kritikujući porezni sistem i korupciju vladajućih.“¹¹⁷

Na parlamentarnim izborima 11. prosinca 1938. godine suprostavile su se Vladina Stojadinovićeva lista Jugoslavenske radikalne zajednice i lista Udružene oporbe predvođene dr. Mačekom. Naime, razdoblje od parlamentarnih izbora 1935. do parlamentarnih izbora 1938. obilježeno je daljnjim jačanjem hrvatskoga seljačkog i nacionalnog pokreta i slabljenjem režimskih stranaka, što su najbolje pokazali općinski izbori 1936. godine u Hrvatskoj, iako ne i na području Gribišnog Polja. Jačanje utjecaja HSS-a očitovalo se jačanjem i omasovljenjem stranačkih organizacija „Gospodarske sloge“, „Seljačke sloge“ i „Seljačke zaštite“. Knez Pavle nije bio zadovoljan načinom vladanja svoga premijera Milana Stojadinovića. To se nezadovoljstvo očitovalo sporim rješavanjem pitanja unutrašnjeg političkog života, prvenstveno nerješavanjem „hrvatskoga pitanja“. Uz navedeno došlo je i do nesloge među vodećim političarima JRZ-a. Svi ti čimbenici uvjerali su Stojadinovića da će novim izborima moći ojačati svoj položaj i povećati „svoju“ većinu u Narodnoj skupštini. Zato se

¹¹⁵ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983., str. 31. Njegov zamjenik bio je Petar Biondić, seljak iz Velike Jasenovače.

¹¹⁶ Nekada moćni čelnici režimske JNS prišli su na ovim izborima Mačekovoj listi jer su bili u teškom sukobu sa Stojadinovićevom JRZ.

¹¹⁷ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 5129, Politička situacija za mjesec studeni 1938. u kotaru Grubišno Polje, 1. XII. 1938.

odlučio na prijevremene izbore. Knez Pavle ga je u tome podržao smatrajući da će izbori pokazati stvarnu snagu Stojadinovića, kao i snagu oporbe. Narodna je skupština raspuštena i raspisani su izbori za 11. prosinca 1938. godine. U grubišnopoljskom kotaru nije bilo značajnije promjene u opredjeljenju birača u odnosu na izbore 1935. godine. Stojadinovićeve vladine liste JRZ opet je dobila većinu glasova. Za njega je glasovalo 3.005 glasača ili 55.86%, a za listu dr. Mačeka 2.375 glasača ili 44.14%.¹¹⁸

Nakon izbora kotarsko načelstvo u Grubišnom Polju poslalo je u Beograd popis svih svojih službenika na kojem je stajalo kako su pojedini glasovali. Prema spomenutom popisu većina službenika glasovala je za JRZ, dok su neki učitelji glasovali za Udruženu oporbu, a nekoliko njih nije izašlo na glasovanje. Tako je npr. iz resora Ministarstva unutarnjih poslova svih osam službenika glasovalo za JRZ, dok su službenici iz resora Ministarstva prosvjete (učitelji) glasovali različito. Od njih trideset za JRZ se opredjelilo 15, za za Udruženu oporbu (piše SDS) sedam, a osam učitelja nije glasovalo.¹¹⁹ U spomenicu Rimokatoličke župe župnik Sivjanović je zapisao da su ove godine bili parlamentarni izbori „sa velikim terorom sa strane vlasti. Pozvani svi drž[avni] činovnici da glasuju za listu državnu, ali se mnogi nisu dali skršiti pa su glasali po svom mnijenju.“¹²⁰

Primjetljivo je da je Stojadinovićeve vlada kočila i onemogućavala širenje SDS-a u kotaru Grubišno Polje jer je ona ovdje u dvadesetim godinama bila značajna politička snaga, stvarajući tako politički prostor za svoje kandidate i kadrove. Tek početkom 1939. godine Samostalna demokratska stranka (SDS) ponovo se pojavljuje na tom području, stranka koja je u 20-im itekako pomogla stvaranju tolerantnije političke klime među grubišnopoljskim Srbima. Ona ovdje početkom 1939. djeluje snažnije te osniva podružnicu „Seljačkog kola“, svoju kulturno-ekonomsku organizaciju, kojoj je na čelu učitelj Tihomir Prodanović, blisko povezan s komunističkim idejama. Podružnica „Kola“ imala je pokretnu knjižnicu s popularno pisanom publicistikom te svoje ogranke u Velikoj i Maloj Barni, Gornjoj Rašenici, Velikoj Peratovici te Malom i Velikom Grđevcu.¹²¹

Požari na ovom području nisu bili česti, ali su se događali većinom nepažnjom samih stanovnika. Dana 29. travnja 1939. na imanju Ferka Kegljevića u Velikim Zdencima izbio je velik požar u kojem su posve izgorjele poljoprivredne zgrade u kojim su posve uništene skupe poljoprivredne mašine.¹²²

¹¹⁸ Tomo JANČIKOVIĆ, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938. godine*, Zagreb, 1939., str. 31.

¹¹⁹ HDA, fond 1364, Grupa XXIII, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inv. br. 120, Spisak državnih činovnika kotara Grubišno Polje – izbori 1938.

¹²⁰ *Spomenica župe u Grubišnom Polju*, 1938. (preslika u posjedu autora).

¹²¹ Savo Velagić, *Pregled razvitka političkih organizacija, organa vlasti i lokalnih oružanih jedinica u vrijeme revolucije u općini Daruvar*, 1966., 4. (rukopis u HR-DABJ).

¹²² Požar u Velikim Zdencima, *Pravda*, br. 12380, 28. IV. 1939., str. 9.

Od parlamentarnih izbora 1938. do sporazuma Cvetković-Maček u kolovozu 1939. g. postoji niz izvješća kotarskog načelstva Grubišno Polje vrlo neutralnog sadržaja u kojima se samo ističe „da se javni službenici drže korektno, dok među stanovništvom ima dosta pristalica dr. Mačeka koji nisu naklonjeni današnjem režimu.“¹²³ Međutim, baš poslije izbora 1938. i kada je počeo proces pregovora između Mačeka i Cvetkovića, koji je završio osnivanjem Banovine Hrvatske, u redovima grubišnopoljskog HSS-a dolazi do razmirica, internih sukoba među članstvom i razmišljanja da bi vodstvo stranke trebalo voditi radikalniju politiku prema režimu. Problem je nastao i u organizaciji HSS-a u Velikom Grđevcu te je nastupila od strane vodstva naredena reorganizacija toga ogranka.¹²⁴ Uglavnom u unutarnjim previranjima u vodstvu grubišnopoljskog HSS-a tijekom 1938./39. uglavnom je pobijedila desna struja uz koju su, uz nekoliko izuzetaka, prišli glavni vođe ove stranke u grubišnopoljskom kraju: dr. Lujo Stahuljak, Mile Smolčić, Miško Sabolek, Miško Račan, Blaž Sabolović, Josip Majer, Ivo Kamber i dr. U lijevoj frakciji ostali su samo Nikola Bazijanac iz Pavlovac Dražice i Luka Vojković iz Malih Zdenaca. Vođe jake desne frakcije unutar HSS-a privukli su za sobom veliki dio pristaša te stranke.¹²⁵ Nacionalne napetosti u grubišnopoljskom kraju rastu i zbog ubojstva Ivana Jozinga, Nijemca iz Topolovice, koga su 1. rujna 1939. „zatukli Vlasi“ te Ivana Škrguta, Hrvata, koji je ubijen od neidentificirane skupine Srba iz Male Dapčevice.¹²⁶

Zbog djelomične prometne izoliranosti Grubišnog Polja, policiji je bilo lako kontrolirati ponašanje stanovništva i dolazak svakog novog radnika, te tu gotovo i nije bilo štrajkova pod vodstvom komunista. Dana 18. lipnja 1939. svečano je otvoren u Grubišnom Polju „Sokolski dom“, pri čemu je općinski načelnik Bujić pozvao na posvećenje doma predstavnike obiju konfesija u mjestu. Iz pisma, odnosno odgovora, grubišnopoljskog župnika Petra Sivjanovića vidi se da odnosi između njega i Bujića nisu bili dobri. Sivjanović piše: „Koliko je potpisani raduje ogromnom uspjehu sokolskog društva (...) toliko sa boli u srcu mora konstatirati poznatu činjenicu što se nije htjelo provesti konkordat (...). Nadalje se sporazum izigrava od onih, koji ga sad – čini se – najviše trebaju!... Pa, kad se tako dugo čekalo na to osvećenje ili otvorenje moglo se još malo, možda vrlo malo pričekati, dok se ne riješe i naša bratska narodna pitanja“.¹²⁷ Iz Sivjanovićevog odgovora vidi se da je on pažljivo pratio tijekom

¹²³ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 5512, Politička situacija za mjesec od siječnja do srpnja 1939. u kotaru Grubišno Polje, 1. III. 1939., 1. VI. 1939. itd.

¹²⁴ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, Inv. br. 5512, Politička situacija za mjesec od siječnja do srpnja 1939. u kotaru Grubišno Polje, 1. III. 1939., 1. VI. 1939.

¹²⁵ HDA, fond 1561, SDS RSUP SRH, šif. 01.17. Građanske stranke u kotaru Daruvar i Grubišno Polje, str. 84.

¹²⁶ Razgovor sa Anom Kirinčić (2. III. 2018.)

¹²⁷ Zbirka Frntić, fasikl. IV., spis „Životopisi (biografije) poznatih Grubišnopoljaca“.

pregovora između predsjednika vlade Dragiše Cvetkovića i Mačeka uvjeren u snagu hrvatske tadašnje političke pozicije, te je želio da se Hrvati na otvorenu „Sokolskog doma“ pojave kao ravnopravna strana.

7. Grubišno Polje u Banovini Hrvatskoj (1939.–1941.)

O raspoloženju stanovništva grubišnopoljskog kraja prema stanju u državi te uspostavi Banovine Hrvatske najbolje govori izvještaj upravitelja škole u Končanici napisan u školskoj spomenici: „Dana 26. kolovoza 1939. godine sklopio je vođa Hrvata dr. Vlatko Maček sporazum sa dr. Cvetkovićem, predsjednikom beogradske vlade. Došlo je do formiranja Hrvatske banovine. Ovdášnji seljani sve pristaše Hrvatske seljačke stranke su taj sporazum jedva dočekali.“¹²⁸ Banovina Hrvatska rezultat je pokušaja rješavanja „hrvatskog pitanja“ i stvaranja mogućnosti za opstanak jugoslavenske države u okolnostima zaoštrenih europskih političkih prilika uoči Drugog svjetskog rata. Hrvatska strana, odnosno HSS, smatrala je utvrđena rješenja privremenima, tj. etapom u cjelovitu preuređenju jugoslavenske kraljevine. No, to rješenje imalo je i svoje žestoke protivnike. Među njima bio je i *Srpski kulturni klub*.¹²⁹ Nakon sporazuma Cvetković – Maček i osnivanja Banovine Hrvatske (26. VIII. 1939.) u okviru Srpskog kulturnog kluba pokrenuta je akcija „Srbi na okup“, protubanovinski i protusporazumski pokret s ciljem da se poništi i dezavuiraju sporazum Cvetković – Maček i političko stanje vrati na prijašnje centralističke temelje. Vlasti Banovine Hrvatske detaljno su pratile rad ovoga pokreta na području Banovine, te je primjećeno da ono svoje središte ima u srpskim krajevima Kninske krajine, Like, Banije i Korduna. Donekle je bio razvijen i u Slavoniji, ali ovdje nije uzeo zamah. Slično je bilo i u Grubišnom Polju gdje prema izvješću Kotarskog načelstva Grubišnog Polja od 13. ožujka 1940. piše da: „ovdje ima 40% srpskog stanovništva, ali se nije pojavio pokret „Srbi na okup“, niti zahtjev za otcjepljenje.“¹³⁰

Isto je bilo i u Garešnici. Ipak, nekada vodeći ljudi JRZ-a u Grubišnom Polju su prosvjedovali zbog nove „kroatocentrične“ politike Banovine Hrvatske. Primjer tomu je pismo bivšeg zastupnika JRZ-a u Narodnoj skupštini Dušana Bujića banu

¹²⁸ HR-DABJ, fond 433, Češka osnovna škola Josip Ružička Končanica, Spomenica škole 1880.–1965., školska godina 1938./39.

¹²⁹ Srpski kulturni klub (SKK) osnovala je u Beogradu potkraj 1936. srpska intelektualna, politička i gospodarska elita za društveni, kulturni i gospodarski razvoj Srba u Kraljevini Jugoslaviji. Nakon uspostave Banovine Hrvatske 26. kolovoza 1939. SKK je izvršio reviziju programa te nastavio tijekom druge polovice 1939. djelovati kao najžešći kritičar unutarnje političke reforme započete Sporazumom Cvetković – Maček, da bi tijekom 1940. godine postao glavni nositelj protubanovinskog i protusporazumskog pokreta među jugoslavenskim Srbima. Vidi: Krešimir REGAN, Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 2008., str. 397–423.

¹³⁰ Ljubo BOBAN, *Maček i politika HSS 1928.–1941.*, II., Liber, Zagreb, 1974., str. 214.

Šubašiću od 25. listopada 1939. godine. Bujić piše da je srpski dio naroda ovog kotara negativno prihvatio raspust općinskog zastupstva Grubišnog Polja i imenovanje komesara¹³¹ („zar od nekoliko stotina hrvatskih opština ne može barem naša opština da bude pošteđena dekretiranog komesara“) te da ova i mnoga druga pitanja „more kao kuga“ srpski dio naroda u ovom kotaru. Bujić se žali na razne smjene koje su pogodile dotadašnju upravu, poput smjene predsjednika općine Save Bugarinovića ili kotarskog načelnika V. Jankovića i imenovanje na njihova mjesta „neiskusnih ljudi“ poput v.d. kot. načelnika Zorislava Mikića, pri čemu spominje „grubišnopoljsku ulicu“ odnosno lokalno vodstvo HSS-a i SDK-a „sitni lokalni strančari“ koja se „grozi“ članovima JRZ-a i srpskom narodu.¹³² Osim Bujića i neki dugi utjecajni članovi grubišnopoljskog JRZ-a kao veterinar Dušan Trbojević, izraziti protivnik politike HSS-a i SDK-a, iako po nalogu vlasti premješten u Gospić, nije prihvatio tu odluku „jer ne želim da služim Šubašića i radim u korist Banovine Hrvatske“. Trbojević se isticao s ekstremističkim izjavama „da bi 50% stanovništva ovoga sreza trebalo povješati“ te je grubišnopoljski kot. načelnik pisao Banskoj vlasti u Zagrebu što da se radi u ovom slučaju.¹³³

U pripreme za lokalne općinske izbore u Grubišnom Polju JRZ je ušla skromno. Prema izvješću kotarske uprave Grubišno Polje ratar iz Zrinske Bogdan Rolić najavio je i održao niz sastanaka u zatvorenim prostorijama u Topolovici, Velikoj Barni, Brzaji, Pavlovcu i Vel. Grđevcu.¹³⁴ Na općinskim izborima 1940. godine u kotaru Grubišno Polje trijumfirala je SDK. U općini Grubišno Polje osvojila je 21 odbornika, dok je vanstranačka lista dobila devet, u općini Ivanovo Selo SDK je osvojila svih 20 odbornika, a u Velikom Grđevcu je SDK dobila 18, a JRZ 6 odbornika.¹³⁵ Za novog općinskog načelnika izabran je najprije kao v.d. pripadnik HSS-a Zorislav Mikić. Općinski izbori iz svibnja 1940. godine pokazali su da se politička slika na grubišnopoljskom području promijenila. U svim općinama u grubišnopoljskom kotaru pobijedile su liste HSS-a odnosno SDK-a.¹³⁶

U izvješću također stoji da se tijekom 1940. godine zbog teške međunarodne situacije u Europi i svijetu na području kotara (osim općinskih izbora održanih 19. svibnja 1940.) nije bilo političkih gibanja niti bilo kakvih političkih manifestacija. Organi-

¹³¹ Komesar je bio iz redova Samostalne demokratske stranke.

¹³² HDA, fond 1353, Građanske stranke i društva, Grupa VI, Inv. br. 1649, Predstavka narodnog poslanika Dušana Bujića banu Ivanu Šubašiću, 25. X. 1939.

¹³³ HDA, fond 1363, Politička situacija, Grupa XXI, kut. 74, Inv. br. 6272, Načelstvo sreza Grubišnog Polja obavještava Bansku vlast o nekorektnom ponašanju veterinara Trbojević Dušana, 10. VI. 1940.

¹³⁴ HDA, fond 1353, Građanske stranke i društva, Grupa VI, Inv. br. 1668, Predizborni sastanak pristaša JRZ u Grubišnom Polju.

¹³⁵ Izbori u Banovini Hrvatskoj. Od 625 opština HSS i SDK su dobile 564, a ostale grupacije 61 opštinu, *Vreme*, br. 6581., 22. V. 1940., str. 6.

¹³⁶ Rezultati opštinskih izbora u Banovini Hrvatskoj, *Politika*, br. 11482, 21. V. 1940., str. 8.

zacije HSS-a održavaju svoje političke sastanke te se broj članova te stranke povećava. Ista je situacija i sa SDS-om koja pojačano radi na svojoj organizaciji u ovom kotaru, dok se članstvo JRZ-a osipa i „na terenu gubi“. Tijekom 1940. godine održano je 20 godišnjih sajmova dok se tjedni sajmovi održavaju svakog ponedjeljka u Grubišnom Polju i svakog petka u Velikom Grđevcu.

Po pitanju političke situacije u 1940. godini spomenimo i komunističku aktivnost koja nesumnjivo jača. Komunisti su u tom razdoblju djelovali u Grubišnom Polju preko letaka i natpisa na zidovima. Prema listu „Politički vjesnik“ iz rujna 1940. povodom godišnjice Drugog svjetskog rata na području kotareva Bjelovar, Grubišno Polje, Garešnica i Križevci pojavili su se vidljivi natpisi ispisani „parolama protiv vlade, sku-poće, za Savez radnika i seljaka, za Sovjetsku Uniju itd.“¹³⁷ Slično je bilo i u Velikom Grđevcu i Grubišnom Polju početkom travnja 1941. gdje je tamošnja žandarmerijska stanica prijavila da je u noći od 1./2. travnja nađeno na ovom području 3 komada letaka u Grđevcima i četiri u Grubišnom Polju „čisto komunističke sadržine“.¹³⁸

O tome, ali i o drugim pojavama svjedoči i pismo predsjednika SDS-a u Grubišnom Polju Vojislava Mandića Banskoj vlasti Banovine Hrvatske od 12. studenog 1940. godine. Naime Mandić potvrđuje da su prije „izvjesnog vremena osvanule mnoge kuće, razni uredi i crkve u raznim komunističkim parolama“, ali dodaje da su kratko vrijeme nakon toga neke srpske kuće obilježene žigom „ŽAP“. Mandić tvrdi da su počinitelji uhićeni, ali su pušteni bez prijave „te nastavljaju svoj posao i dalje“. Dalje u svom pismu Mandić spominje događaj od 10. studenoga 1940. kada se na zabavi u gostioni Milana Slavnića održavala zabava „Hrvatskog radiše“, ali da su je prekinuli članovi ovdašnjeg „Hrvatskog junaka“ pod vodstvom njihova funkcionera sudskog činovnika Mirka Pokopca, koji su otvoreno u „pripitom stanju“ počeli pjevati pjesme tipa „marširala Pavelićeva garda“ i neke druge ustaške pjesme. Na to je predsjednik „Hrvatskog radiše“ Gabler prosvjedovao i tražio da prestanu, ali oni to nisu učinili. Na to to su Gabler, a i Mandić sa svojim društvom napustili zabavu. Mandić u pismu piše da je Pokopac nedavno došao u Grubišno Polje te se sprijateljio sa sinom dr. Vedriša, te je on po njemu inicijator ovakvih ekstremnih postupaka i shvaćanja. Na kraju pisma Mandić piše Banskoj vlasti da svakako treba onemogućiti rad „tim Pavelićevim agentima kao i slugama Kominterne“.¹³⁹

¹³⁷ *Politički vjesnik – Vjesnik radnog naroda 1940.–1941*, Zagreb, 1965., str. 192.

¹³⁸ *Građa za historiju NOP u Slavoniji*, knjiga I., Slavonski Brod, 1962., str. 1.

¹³⁹ HDA, fond 1354, Grupa VII, Režimske i reakcionarne organizacije, Inv. br. 729, Vojislav Mandić Banskoj vlasti Banovine Hrvatske, Grubišno Polje, 12. XI. 1940. Organizirane ustaške skupine u Grubišnom Polju nije bilo. Postojali su pojedinci unutar HSS-a i drugih društava koji su simpatizirali s ustaškim idejama, ali nisu bili organizirani. Postojao je pokušaj stanovitih pojedinaca s grubišnopoljskog područja (npr. Franje Vezmarovića iz Lončarice) da se povežu s Viroviticom gdje je postojala jača ustaška organizacija na čelu s Franjom Dukarićem, ali konkretnog idejnog i organizacijskog rada nije bilo.

Political History of Grubišno Polje between the two World Wars (1918–1941)

Summary

This paper presents the development of political parties and describes the political atmosphere in Grubišno Polje between the two world wars. By the downfall of Austro-Hungary and the formation of the new Yugoslav state in 1918, some of the existing political parties continued to operate in the newly established circumstances. However, new political parties were formed too. In Grubišno Polje, a pronouncedly multi-ethnic town, in which the majority were the Croats and the Serbs, and the minority the Hungarians and the Czechs, articulating one's political interests and orientations was extremely complex. Among Croatian population, Croatian People's Peasant Party established by the Radić brothers very soon became the principal party thanks to its peasant-oriented and republican political component and ideology, which it held on until the downfall of the Kingdom of Yugoslavia. Serbian population was however not as united in its political choice. At first, the Serbs were on the side of Pribičević's Democratic Party (later Independent Democratic Party). However, as the political situation in the country grew more complex (in particular due to not solving Croatian issue, but also due to growing material and social problems), their political preferences were directed towards regime parties with unitarianist programme – Yugoslav National Party and Stojadinović's Yugoslav Radical Union. Each of these political organizations formed its social and sports organizations, in which the ideology played an important role, being an immanent part thereof. The two national communities – Croatian and Serbian – were well integrated in the social community, and political life proceeded with no major antagonism or conflicts. Nevertheless, the beginnings of extremist ideologies may be followed on the margins of political life – for instance the Ustasha movement, the establishment of the Chetnik association, as well as gradual rising of the communist movement and its ideology. These groups, until that time marginal, had taken over the political scene when World War Two burst out in the Kingdom of Yugoslavia. In this research, original archival materials from Croatian State Archives in Zagreb and State Archives in Bjelovar, secondary literature, as well as national and regional press were used.

Keywords: Chetnik; social life; Grubišno Polje; Croatian Peasant Party; Yugoslav Radical Party; communism; political life; Independent Democratic Party; Ustasha.

Dr. sc. Željko Karaula
ALCA d.o.o. Bjelovar
Banovine Hrvatske 26b, HR – 43000 Bjelovar
historik2000@gmail.com